

aproximació a la fraseologia enguerina una anàlisi a partir dels sainets locals

Andrea Barberán Rodríguez

mínima 3

papeles **el Caroig**

aproximació a la fraseologia enguerina

una anàlisi a partir dels sainets locals

aproximació a la fraseologia enguerina una anàlisi a partir dels sainets locals

Andrea Barberán Rodríguez

ietec

*instituto de estudios
territoriales el caroig*

AYUNTAMIENTO DE ENGUERA

Editor: pep aparicio guadas

Maquetación: Paper Plegat s. l.

Cubierta: gap

Revisió: M. Isabel Aparicio Guadas

Premio de ensayo e investigación Vicente Manuel Sanz Gómez, 2026.

Este premio ha sido concedido por el jurado formado por:

Manuel Simón Martínez, José Miguel Jiménez Piqueras, Manuela Mollá Villaplana, Miguel Jesús Castillo Gómez, M. Teresa Mollá Villaplana y Miguel Beneyto Mora; y adjudicado en el Museo Arqueológico Municipal de Enguera el día 6 de marzo de 2026.

© De la autora, Andrea Barberán Rodríguez

© De esta edición: Ayuntamiento de Enguera
e Instituto de Estudios Territoriales el Caroig

Plaza de la Comunidad Valenciana s/n, 3º 46810 Enguera (Valencia)

ietecelcaroig@gmail.com

<http://www.ietecelcaroig.org>

ISBN: 978-84-125091-1-3

Depósito legal: V-1912-2026

Imprime: Paper Plegat s. l.

A Vicente Sanz
per si algun dia oblidem qui som,
per si algun dia oblidem qui vam ser

Índice

	PRÒLEG <i>Jordi Colomina</i>	11	9
I.	INTRODUCCIÓ	17	
II.	METODOLOGIA	19	
III.	OBJECTIUS	21	
IV.	MARC TEÒRIC	23	
	4.1. La fraseologia	23	
	4.2. Característiques de les unitats fraseològiques	24	
	4.3. La fraseologia local: l'empremta cultural i identitaria	27	
V.	CONTEXT HISTÒRIC	29	
	5.1. La dominació àrab a Énguera	29	
	5.2. La Reconquesta i El Tractat de Repartiment	29	
	5.2.1. <i>Incorporació d'Énguera a la Corona d'Aragó: conseqüències</i>	30	
	5.2.2. <i>La repoblació de la Canal de Navarrés</i>	31	
VI.	LA PARLA ENGUERINA	33	
	6.1. Origen, formació i influències	33	
	6.1.1. <i>La mescla cultural i lingüística</i>	33	
	6.1.2. <i>La configuració lingüística de la Canal de Navarrés</i>	34	
	6.2. Estudis filològics sobre la parla local	34	
	6.2.1. <i>Gulsoy i altres estudiosos interessats per la parla enguerina</i>	34	
	6.2.2. <i>Debats entorn la base lingüística de la parla enguerina</i>	37	
	6.3. Característiques de la parla d'Énguera	40	

	VII. EL SAINET	45
	7.1. El sàinet com a gènere literari	45
	7.1.1. <i>Característiques del sàinet</i>	45
10	7.1.2. <i>Origen i importància literària</i>	46
	7.2. La tradició sàinetista enguerina	47
	7.2.1. <i>Els sàinets d'Énguera: autors i obres</i>	47
	7.2.2. <i>L'empremta lingüística i identitaria</i>	50
	VIII. DICCIONARI	55
	Corpus de sàinets consultats	56
	IX. CONCLUSIONS	97
	REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	99
	ANNEX	103

Pròleg

Jordi Colomina

Universitat d'Alacant; Acadèmia Valenciana de la Llengua

11

L'interés primerenc de Ramon Menéndez Pidal (1929) va promoure els treballs pioners sobre el parlar d'Enguera i de la Canal de Navarrés de Manuel Sanchis Guarner (1966) i sobretot de Joseph Gulsoy (1970) que han culminat en la seua obra magna del 2024.

Personalment, vaig descobrir la importància del parlar de la Canal de Navarrés gràcies al seminal treball d'Emili Martí i Salvador Aparicio, *El lèxico de Anna* (1989), completat posteriorment com a *El habla de Anna* (2005). Aquell llibre tingué un efecte enlluernador sobre mi: no podia imaginar que un parlar de la zona castellanoparlant tinguera tants elements valencians... Anys després van aparéixer diversos treballs sobre el parlar d'altres pobles canalers, com el de José Antonio García López (*Así Charramos. Léxico de Quesa*, 1996), el de José Luis Ponce Palop (*Ensayo sobre la filología chellina; el habla de Chella*, 2008) i el de Josep Lluís Doménech i Mónica Ortega (*El habla de Tous*, 2012).

Per a l'estudi de la parla enguerina disposem dels dos valuosos treballs de Matías Aparicio Simón (*Palabras enguerinas I*, 2012, i *Palabras enguerinas II*, 2015). Als Amigos de Enguera devem dos obres excel·lents: la d'Amparo Garrigós (amb la col·laboració de Victoria Vila i Mª Pedrón), Santiago Sánchez i José Miguel Jiménez, *Enguera. Parla, Flora. Toponimia* (2017) i sobretot el *Diccionario de parla enguerina* (en línia).

Recentment han aparegut dos obres admirables: la de José Francisco Torres Martínez, *Arreplega bolbaitina. Las palabras* (2023) i la de Fidel Pérez Barberá, *Asina hablamos (en Millares)* (2025).

I, finalment, hem d'esmentar l'obra monumental, fruit de tota una vida de dedicació, de Joseph Gulsoy (amb la col·laboració de J. Barberán Juan i V. F. Garcia Perales), *Els parlars d'Enguera, Anna, Xella, Bolbait, Navarrés, Quesa i Bicornb. El vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés* (2024).

També hem d'esmentar la tasca impagable de l'Institut de Estudios Territoriales El Caroig, que, a més de la fonamental revista *Caroig*, ha publicat un excel·lent treball, *El parlar viu. Paisaje sonoro de la Canal de Navarrés* (2014), amb bones introduccions al parlar de la Canal i unes valuoses gravacions de nombrosos testimonis de la parla real de la comarca.

Finalment, hem d'agrair a Emili Casanova haver consolidat una línia de recerca que, des de fa més d'una dècada, pretén estudiar i divulgar el parlar de la Canal de Navarrés i totes les altres varietats lingüístiques de l'interior valencià, històricament influïdes per l'aragonés i el castellà, nascudes en territoris de frontera i resultat de processos de repoblació medieval i de contactes lingüístics prolongats, que formen part de la diversitat cultural del País Valencià i reflectixen una història complexa de convivència entre llengües i comunitats. Són de consulta obligada, per a qui pretenga conèixer-les, els cinc volums de les actes de les jornades celebrades fins ara sobre els eixos "altres parlars valencians": a) *Els altres parlars valencians. I Jornada de parlars valencians de base castellano-aragonesa* (València, 2008, edició d'E. Casanova, 2010); b) *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians de base castellano-aragonesa* (Énguera, 2013, edició d'E. Casanova i Pep Aparicio Guadas, 2014); c) *Serres, identitats i paraules. III Jornades sobre els parlars valencians de base castellanoaragonesa, valencianoaragonesa i castellanomurciana* (el Villar, 2016, edició d'E. Casanova i C. Salvo), 2017); d) *Rius, camins i paraules de confluència. Actes de les IV Jornades sobre els altres parlars valencians* (Ademús, 2022, edició de V. F. Garcia-Perales i E. Casanova, 2026); i e) *Actes de les V Jornades sobre els altres parlars valencians* (Cabdet i Saix, 2026, edició de V. F. Garcia-Perales i E. Casanova, en premsa).

La lectura de totes estes obres esmentades m'ha convençut que no és possible conèixer a fons la llengua valenciana sense tindre en compte estos parlars, entre els quals el de la Canal de Navarrés ocupa un lloc preeminent. Sorprenentment, es conserven ací paraules i expressions desaparegudes a voltes de l'ús general valencià. Recorde, especialment, el descobriment, llegint sainets enguerins publicats en línia, la locució enguerina *llevar* (o *llegar*)

a pliego. La va arreplegar en 2015 Matías Aparicio (*Palabras enguerinas II*, p. 120-121): “Llevar a pliego una idea, un proyecto o un trabajo, significa llevarlo hasta el final, cumplirlo, terminarlo: *Pepico ha conseguido llevar a pliego su ilusión: terminar de obrar la casa y poner almorlás en el techo; llegar a pliego o no llegar a pliego* se dice cuando un animal o una persona o una pareja tiene tan mal aspecto que difícilmente durará: *La Doloretas ha tenido un chiquet antes de tiempo; es tan poca cosa que no sé si llegará a pliego*”. També en dona notícia Mª Amparo Garrigós en 2017 (*Enguera. Parla. Flora. Toponímia*, p. 186): *allegar a pliego* terminar una tarea, trabajo, etc.: *como no apretemos hoy, no allegamos a pliego*. És, evidentment, adaptació de la locució, no documentada ni en el valencià antic ni en el modern, viva en Catalunya (*portar* o *arribar a plec de bé* ‘a bon fi’, *DDLC*) i en Mallorca (*portar* o *arribar a aplec* ‘assolir l’estat que pertoca’), documentada en el segle xv en català en el *Cançoner* dels Masdovelles (“si us platz, a bon plech / a mi portats”, *AlcM*). ¿Com s’ha pogut conservar en Énguera una locució així, desapareguda de tot el valencià? ¿Com a arcaisme mantingut en una àrea lateral? ¿Com a recialla del parlar dels repobladors siscentistes balears vinguts ací després de l’expulsió dels moriscs [A. Mas, J.-Ll. Monjo i J. Mas, ‘L’aportació balear en el repoblament de Bicorb i Quesa després de l’expulsió dels moriscos (1609)’, *Caroig*, 6 (2017)]?.

Per bé que moltes de les obres esmentades abans (especialment l’*Arreplega bolbaitina* i *Asina hablamos en Millares*) contenen bons reculls de fraseologia comarcal, ens podem congratular de presentar ací el treball monogràfic d’una jove investigadora enguerina, Andrea Barberán Rodríguez, que ens oferix ací, a més d’una bona introducció a l’origen, formació i influències de la parla enguerina, un interessant elenc de dos-cents fraseologismes enguerins comentats, extrets de 23 sainets locals, des del pioner de 1890 fins als escrits en els darrers anys. El seu esforç, fruit d’un treball de fi de grau en Filologia Valenciana dirigit per Emili Casanova, ens permet acostar-nos a esta parcel·la tan poc coneguda del parlar enguerí.

Així, trobem ací fraseologismes valencians com ara *a panc-ha buida, cada pucherico tiene su tapadoreta* (< *cada olleta la seua*

tapadoret), *como pera en un tabac*, *caer rollado*, *más contento que un chular* (< ‘que un juglar’, el *juglar* és encara, en valencià septentrional, el *dolçainer*; res a vore, per tant, amb el verb *xiular*), *tener el cuerpo embernizado* ‘no saber guardar secrets’ (< *tindre el pit envernissat*), *dar pena* ‘molestar’, *de rapa y fuch*, *estimarse mucho* (una cosa o persona), *estar más viejo que estoreta de la falla* (< la cançó fallera “*una estoreta velleta per a la falla de Sant Josep*”), *no her un brot, renco ranco* (< *ringo-rango* ‘amb moviments repetits i de costat’, DNV), *tener más hambre que Sangonereta* (personatge de *Cañas y barro*, de Blasco Ibáñez), o *tota pedreta fa pared*.

La fraseologia castellana s’adapta al parlar local: *cada mochuel a su olivereta* (< *cada mochuelo a su olivo*), *estiran más dos mamas que dos reatas* (< *tiran más dos tetas que dos carretas*); o s’altera: *a rabo tortero* (< *al retortero*), *patá patú* (< *patatús*); o es valencianitza: *de bot en bot* (< *de bote en bote*). A voltes trobem paraules del castellà antic, com ara *alguacilado* (documentat en Quevedo, *Tesoro de los diccionarios históricos de la lengua española*) o *mal hacendero* (equivalent al valencià *malfuener*), format sobre *hacienda* ‘faena’ (DRAE *hacendero* ‘que procura con aplicación los adelantamientos de su casa y hacienda’).

La fraseologia enguerina ens mostra l’alt grau de valencianització de la parla canalera. Eixa gran presència del valencià en la parla local ha permés que molts habitants de la comarca hagen feta seua la llengua valenciana i que la consideren com a pròpia. En eixe sentit, no em puc estar de reproduir les paraules que em comunica Andrea Barberán Rodríguez, l’autora de l’excel·lent llibre que presentem ací.

“Vaig nàixer a Énguera, concretament el 22 de març de l’any 2002. Sempre hem parlat castellà a casa i aquesta també ha sigut la llengua de l’escola, llevat de l’assignatura de valencià. No obstant això, tenim el privilegi d’estar en una zona on el valencià va deixar una forta empremta, i com a fruit de la barreja lingüística, juntament amb l’aragonés, va resultar la parla enguerina. Tot i que la primera llengua siga el castellà, he crescut envoltada del lèxic i de les expressions pròpies del poble compartides amb familiars, companys d’escola,

amics i veïns i veïnes d'Énguera. Sobretot, m'agradaria destacar la figura de la meua àvia, Dolores Castillo Gómez (1931-2022), ja que moltes de les paraules i expressions autèntiques les he pogut aprendre d'ella i, en conseqüència, també del meu pare.

“Les llengües o els parlars, com és en aquest cas, tenen el poder de fer-te tornar als orígens, als anys d'infantesa, a les anècdotes i també transmeten un caràcter i una manera de ser que no es pot explicar, però a Énguera sabem a què ens referim, aquesta personalitat especial que també transmeten els sainets locals. Ja que he fet esment de la meua àvia paterna, no puc deixar-me a sa mare, la meua besàvia Dolores Gómez Vila (1904-2000) nascuda a Vallada, i per això, coneguda a Énguera com la vallaina. Ella mai va voler parlar en castellà, tot i que va fer la seua vida a Énguera, és a dir, que de manera conscient va mantenir el valencià fins a l'últim moment.

“Abans de començar els meus estudis en Filologia Catalana no havia parlat valencià, llevat de les obligacions acadèmiques. Sense dubte, la tria dels meus estudis universitaris va estar connectada amb aquestes arrels familiars, amb la parla enguerina i amb la voluntat d'aprendre molt més.

“Tot i que el valencià no haja sigut la meua primera llengua, al llarg dels anys d'estudi l'he pogut fer meua encara que sempre he sentit un vincle, perquè inherentment tenim el valencià dins de la parla, com a element formador de l'enguerí. Així doncs, sent que d'alguna manera s'ha tancat el cercle, ja que a la meua família no es va continuar parlant valencià com a llengua principal, és clar que formava part de les expressions locals i familiars, però va perdre protagonisme. És per això que d'alguna manera el valencià ha tornat a la família, una llengua, sense dubte, viva i valuosa.

“En aquesta línia, és clar que el meu vincle amb el valencià té un motiu més sentimental i familiar, perquè

he crescut envoltada de la parla i els costums locals que m'han configurat com a persona, però no vull reduir una llengua només a fets sentimentals, ja que uns anys després, dins del grau universitari, he pogut comprovar, encara més i de primera mà, que es tracta d'una gran llengua amb una gran literatura i història. Per això, crec que no només s'ha de defensar el valencià pel fet que siga una llengua minoritària, sinó que s'ha de defensar perquè és una llengua de qualitat amb grans obres i que mereix ser estudiada com qualsevol altra”.

Conec d'altres casos de canalers que també han fet seu el valencià com a llengua pròpia, com els bicorbins Maite Mollà Villaplana i Pere Garzón. Em contava fa poc Maite que en l'institut li feren una volta traduir un text del valencià al castellà: allò no representà per a ella cap de dificultat perquè el text valencià estava ple de formes que ella ja coneixia del seu bicorbí natal.

Trobe que els valencianoparlants no valorem com cal el patrimoni valencià de què són portadors els “altres valencians”. La valencianitat sense ells no serà mai completa. El camí correcte no és, com propugnava algú fa anys (“les comarques castellanoparlants s'haurien d'integrar en les comarques castellanovesines”), sinó integrar-les en un projecte de país a on el valencià siga l'element integrador, però no excloent dels que també se senten valencians sense parlar-lo.

Vullc acabar amb unes paraules d'agraïment: a Andrea Barberán Rodríguez per la seua excel·lent contribució, a l'Ajuntament d'Énguera per fer-se càrrec de la publicació del llibre, i a Pep Aparicio Guadas, editor de l'obra, per la seua tasca infatigable en favor de la llengua i de la cultura del seu poble, Énguera, de la seua comarca, la Canal de Navarrés i del nostre país, el País Valencià.

1. Introducció

La fraseologia és una disciplina clau dins de la lingüística. Viu, sobretot, en la llengua col·loquial, ben present a la quotidianitat de la gent i molt viva en la majoria dels contextos socials, per tant, desenvolupa un paper fonamental en la vida col·lectiva. D'aquesta manera, la fraseologia ocupa un espai dins l'imaginari col·lectiu i forma part dels coneixements compartits per la comunitat, la qual cosa la diferencia d'unes altres.

La fraseologia té relació amb diverses branques del coneixement filològic com la lingüística i també la dialectologia, aquesta última íntimament relacionada amb la sociolingüística i amb la gramàtica històrica. Així, la fraseologia s'ha d'estudiar a partir de les fronteres lingüístiques que inclouen un coneixement multidisciplinari on intervien la història, la geografia i la llengua.

Des d'aquest punt, la població d'Énguera té un paper representatiu perquè la seua parla és fruit d'una riquesa atorgada per la barreja lingüística del català, l'aragonés i el castellà i fins i tot, algunes paraules de l'àrab que com a part important d'una història viscuda que deixa empremta a través de les altres llengües. És per això que s'ha triat com a objecte d'estudi filològic aquest municipi valencià castellanoparlant, bon exemple de parlar valencià de base castellanoaragonesa (Josep Daniel Climent 2014, 107), tal com han fixat grans estudiosos com Sanchis Guarner, Menéndez Pidal, Joan Coromines, Joseph Gulsoy o Emili Casanova.

Tot i que a causa de la transmissió generacional ha minvat l'ús d'aquesta parla en el darrer segle i, per tant, moltes de les formes lèxiques i fraseològiques s'han perdut o han quedat restringides a una franja d'edat més elevada, encara hi ha una presència de la parla local al carrer. La fraseologia es troba molt viva en l'oralitat dins la parla enguerina, però no només habita en un àmbit comunicatiu determinat, sinó que també hi és a la literatura popular. Énguera té una de les tradicions sainetistes més importants del País Valencià i és en aquests textos col·loquials on es poden apreciar moltes unitats fraseològiques com expressions,

locucions, frases fetes i refranys que permeten, avui dia, conèixer la riquesa cultural pròpia a més d'aconseguir en el lector una familiarització a partir dels textos escrits. Amb aquest treball també es pretén reivindicar el llenguatge col·loquial com a forma d'expressió natural i també identitaria. Tot i això, es plantegen nous horitzons professionals per la continuïtat de la parla enguerina, que, sense dubte, té un lloc dins la filologia catalana.

Aquestes pàgines tracten d'oferir una visió aproximada a la fraseologia de la parla enguerina. En primer lloc, es comença des d'una perspectiva general referida a la fraseologia com a concepte bàsic i com a disciplina lingüística que estudia les expressions dins del discurs; a continuació es presenta el context històric previ a la parla enguerina com a punt de partida de la seua formació per després afegir-hi una mostra del que és la parla enguerina i les seues característiques, motiu pel qual ha cridat l'atenció de nombrosos filòlegs; seguidament es tractarà el sainet com a gènere literari i la tradició sainetista enguerina. Per acabar, es presentarà un diccionari de les unitats fraseològiques trobades en els sainets locals.

Comptat i debatut, el treball finalitza amb una conclusió que arreplega les idees principals i una reflexió de tot l'estudi, una bibliografia que recull les fonts consultades que han fet possible la investigació i realització del treball i amb un annex que mostra un sainet tradicional enguerí.

II. Metodologia

La metodologia de treball emprada per a dur a terme aquesta primera investigació s'ha basat en la consulta de fonts escrites relatives a la fraseologia i les expressions dins els sainets d'Énguera. Ha estat fonamental la lectura pausada de les fonts en paper de la Biblioteca municipal d'Énguera, que compta amb una àmplia documentació escrita, des de la producció literària local fins als llibres d'història que han permés conèixer l'origen i la formació del poble i que han resultat imprescindibles a l'hora de contextualitzar el marc històric que envolta de principi a final el treball. D'igual manera, s'ha precisat dels manuals i estudis de fraseologia que ofereix la Biblioteca d'Humanitats Joan Reglà de la Universitat de València. Per a la recollida de mostres fraseològiques per a la composició del diccionari final, s'han consultat sainets i manuscrits en format físic, però sobretot digital, ja que molts dels sainets estan penjats en pàgines web i blogs dedicats al poble d'Énguera. Seguidament per a la redacció del diccionari fraseològic s'ha fet ús de diversos diccionaris com el Diccionari etimològic i complementari de Joan Coromines, el Diccionari Català-Valencià-Balear –DCVB–, el Diccionari normatiu valencià –DNV–, el Vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés (Joseph Gulsoy) i el DLE –Diccionario de la lengua española–, a més de fer consultes terminològiques en Optimot i als materials escrits de parla enguerina. Per finalitzar, una vegada acabat el recull fraseològic, s'ha realitzat una entrevista oral en què s'han preguntat cinquanta expressions entre les dues-centes recollides dels sainets per poder analitzar el coneixement oral de la fraseologia present a les fonts escrites.

Gràcies a totes aquestes fonts s'ha pogut fer una aproximació i una anàlisi de la parla enguerina. Tot junt s'ha analitzat baix la mirada filològica dins de la qual es remarca la dialectologia i la sociolingüística, camps base per a la realització del treball així com han estat presents la gramàtica històrica i la lexicografia en la realització del diccionari final.

III. *Objectius*

L'objectiu principal d'aquest treball és reivindicar la llengua col·loquial com a objecte d'estudi científic, concretament a partir del cas de la parla d'Énguera, localitat castellanoparlant amb forta influència de la llengua i cultura valenciana. Així mateix, es vol donar veu a la riquesa lingüística de la parla enguerina des del punt de vista de la producció literària local, sobretot a partir del gènere popular del sainet. D'aquesta manera es tracta de mostrar, tant dins com fora del poble, el patrimoni que s'amaga als nombrosos textos escrits per enguerins al llarg dels segles.

En aquesta línia, s'ha triat la fraseologia perquè és una disciplina amb molta informació lingüística, social i històrica i perquè, a més, és la part menys estudiada dins la llengua. La fraseologia proporciona una visió de les formes de viure i d'entendre el món. En el cas d'Énguera, l'estudi fraseològic és clau per conèixer el patrimoni lingüístic i així, la riquesa local que generacionalment s'està perdent.

Alhora, al llarg del treball es mostra la importància filològica que té el poble d'Énguera. Encara que es tracta d'un poble relativament aïllat i menut té una personalitat pròpia. És per això que Énguera i la Canal de Navarrés han cridat, des de sempre, l'atenció de grans estudiosos de la filologia i han volgut donar importància a aquest dialecte de frontera. Així, es tracta de mostrar la qualitat filològica de la parla enguerina i conèixer la fraseologia que no s'ha estudiat abans. Per això, aquest estudi finalitza amb la incorporació d'un diccionari que recull aquestes fórmules col·loquials de manera exemplificada i argumentada.

A banda de donar-la a conèixer, es tracta d'atorgar prestigi a la parla local i la seua literatura encara que no siga culta, és per això que també es tracta de valorar els col·loquialismes i els àmbits informals. Una llengua de qualitat existeix més enllà de l'estàndard i les formes cultes i, a més, amb la llengua col·loquial es pot fer literatura valuosa, que amb el pas del temps, continua sent objecte d'estudi i d'interés filològic.

D'aquesta manera es pretén reivindicar la producció local del poble, dins o fora de l'estricta catalanofonia, ja que si només es miren els clàssics i les obres escrites per gent formada s'ignora bona part de la realitat literària. L'objectiu, per tant, es basa a valorar la literatura popular que mostra el costumisme i la realitat de cada època i també el fet que dins la literatura hi ha lloc per autors i autores que mostren com parla la gent del poble, la gent treballadora del camp que no ha tingut l'oportunitat d'escolaritzar-se o de rebre una formació professional.

En conclusió, la parla enguerina i les manifestacions escrites pels veïns ajuden a comprendre millor el passat i la manera de pensar i de ser dels avantpassats que han deixat una forta herència sobretot als pobles. Estudiar aquesta parla i literatura és essencial per mantindre viva la identitat col·lectiva i recordar una història comuna.

iv. Marc teòric

4.1. La fraseologia

Segons Maria Conca i Josep Guia la fraseologia és «la disciplina lingüística que s'ocupa de l'estudi *fràsic* d'una llengua» (2014, 11). Per *fràsic* s'entén el conjunt d'unitats fràsiques o fraseològiques (UF), és a dir, la combinació de diferents mots que donen lloc a expressions idiomàtiques, locucions, refranys, frases fetes i proverbis que s'usen en la comunicació quotidiana. Algunes unitats fraseològiques conegudes són expressions com ara *ser un peix fora de l'aigua*, *fil per randa*, *a la babalà* o *a fer la mà*. Les UF es classifiquen principalment en tres blocs: les locucions –*estar blau de fam*–, les fórmules rutinàries –*més clar, aigua*– i els proverbis –*a la taula i al llit al primer crit*–.

Així doncs, la fraseologia abasta un camp interdisciplinari, ja que s'encarrega de diverses branques de la lingüística com, per un costat, la lexicologia, la semàntica, la pragmàtica i la sociolingüística i, per un altre costat, hi intervé la història, la psicologia cognitiva i l'antropologia. En aquesta línia, cal dir que la fraseologia s'estudia a partir de la variació diacrònica, diastràtica, diafàsica i diatòpica, motiu pel qual la fraseologia s'observa dins del camp dialectal, sociolingüístic i també dins la gramàtica històrica.

La fraseologia té com a objectiu analitzar la manera en què aquestes expressions no literals funcionen dins del llenguatge a nivell sintàctic, lèxic i semàntic. A més a més, la pragmàtica esdevé clau perquè les unitats fraseològiques es produeixen dins de determinats contextos discursius i socials, és a dir, es donen en un espai, temps i lloc, de manera que s'estudien dins d'un marc específic.

La fraseologia com a disciplina es consolida a finals dels anys setanta del segle passat, quan guanya protagonisme gràcies a l'interés de diverses escoles alemanyes i eslaves. Aquest impuls afavoreix més tard un desenvolupament fraseològic a Europa occidental (Corpas Pastor, 2003: 40). Tradicionalment, ha sigut una de les àrees menys estudiades de la lingüística, ja que el llenguatge

col·loquial i espontani no havia estat objecte d'anàlisi fins fa relativament poc. D'acord amb Sancho Cremades, a la península l'interès per la fraseologia va aparéixer al voltant dels anys noranta. Per exemple, es publiquen treballs com els de Conca (1987) i Calero (1991), que es van centrar exclusivament en la paremiologia. També el 1995 va ser un any en què es van publicar nombrosos i importants estudis fraseològics com ara la publicació sobre fraseologia catalana a la revista *Caplletra* de Calatayud, J. V., & Luna, X. amb títol «Fonts per a l'estudi de la fraseologia catalana» (Corpas Pastor, 2003: 42).

No obstant això, aquesta branca de la lingüística centrada en el discurs quotidià té un gran valor qualitatiu i quantitatiu, raó per la qual no ha de ser ignorada. A través de nombroses investigacions dedicades a la fraseologia i la paremiografia s'ha creat un espai en la lingüística, especialment dins d'àmbits com la lexicologia i la dialectologia. No haguera sigut possible sense l'interès acadèmic d'especialistes que dediquen investigacions dins d'aquest àmbit del coneixement. En aquest sentit, els últims anys de la dècada dels noranta van marcar un punt d'inflexió amb l'aparició de nous corrents d'estudi, influïts per dos paradigmes fonamentals: la lingüística de corpus i la semàntica cognitiva. La primera ha permès un enfocament més empíric i quantitatiu, mentre que la segona ha aportat una perspectiva més interpretativa, centrada en els mecanismes conceptuals que expliquen la formació i el significat de les expressions fraseològiques (Corpas Pastor, 2003: 44). Gràcies a aquestes noves perspectives, la fraseologia s'ha consolidat com a part de la ciència lingüística.

4.2. Característiques de les unitats fraseològiques

Les unitats fraseològiques són expressions d'ús habitual i col·loquial que reflecteixen la manera en què la societat comunica idees, emocions o actituds. Són presents, principalment, en el discurs quotidià i es transmeten de forma oral entre els parlants, per tant, la fraseologia se sol donar al registre col·loquial i sovint s'ha vinculat amb parlants poc formats acadèmicament o vinculats al món rural, tal com estableix Sancho Cremades (1999, 86). No obstant això, «hi ha unitats fraseològiques en tots els registres del

llenguatge, acordades amb les necessitats comunicatives i expressives de cadascun d'aquests» (Sancho, P. 1999: 161) amb la qual cosa, no s'ha d'ignorar que la fraseologia també es dona tant als discursos formals com a les fonts escrites.

Els fraseologismes tenen caràcter idiomàtic i idiosincràtic i estan formats per elements lèxics com les paraules idiomàtiques, els arcaïsmes, els somatismes, les locucions amb elements díctics o els principals camps lèxics. A més a més, també tenen característiques com ara la càrrega metafòrica i la concisió expressiva, ja que sintetitzen significats més amples o idees en poques paraules. A més, sovint s'han format a través de referents folklòrics, com poden ser els refranys, les creacions populars, la paremiologia i les fórmules fixades (García-Page Sánchez, 2008: 181). Aquests elements transmeten valors de manera generacional com ara conceptes culturals o esdeveniments històrics.

Les característiques anteriors són de caràcter més general, però s'ha de remarcar altres aspectes entorn dels diferents aspectes lingüístics. A continuació apareixen de manera detallada els trets lingüístics distintius de les UF a partir de l'estudi del professor Sancho Cremades (1999, 26-40):

Caracterització	Explicació	Exemplificació
Fixació	Com a conseqüència del procés de gramaticalització, els components de les UF tenen un ordre i morfologia fixa.	- <i>Açò és pagar i plorar</i> ≠ plorar i pagar - <i>Fer els ulls grossos</i> ≠ fer l'ull gros - Estar fet un <i>eccehomo</i> ≠ estar fets uns eccehomo
Repetició	Factor fonamental perquè una seqüència es transformi en UF. La repetició diacrònica de sons o mots permet fixar-les en el vocabulari col·lectiu. Per això, s'experimenta un procés de gramaticalització.	- <i>El veí, mig amic, mig enemic i mig cost</i> - <i>Foc de vern, foc d'infern</i> - <i>De mica en mica, s'omple la pica</i>

Caracterització	Explicació	Exemplificació
Alteració del cos fònic	Sovint, i a conseqüència del procés de gramaticalització, les UF pateixen modificacions fòniques que solen ser simplificacions per adaptar-se a l'ús habitual i facilitar la fluïdesa en la parla. Això és típic de l'oralitat.	- <i>Déu n'hi do</i> (forma col·loquial de <i>Déu li'n doni</i>). - <i>Ausades</i> (expressió que emfatitza l'afirmació). - <i>Na' fent</i> (f. col·loquial d'<i>anar fent</i>). - <i>Mone</i> (interj. col·loquial valenciana, és la contracció de <i>anem-nos-en</i>).
Idiomaticitat	El significat global de la UF no es pot deduir a través del significat de les seues parts.	- <i>A ningú que li passe</i> - <i>Tornar-se carabassa</i> - <i>Filar massa prim</i> - <i>Estar com un llum</i>
Ús pragmàtic	El context és necessari per a entendre el significat de les UF	- <i>donar sabó</i> - <i>Quan el mal ve d'Al-mansa, a tots alcança</i> - <i>a hora horada</i>
Anomalia	Les UF poden presentar anomalies estructurals o també mots isolats, per exemple, una anomalia pot ser gramatical, les UF poden no concordar en gènere o nombre.	- <i>A correuita</i> - <i>Anar xino-xano</i> - <i>Anar fent</i> - <i>Girar cua</i> - <i>Anar peix</i>
Funció poètica	Les UF poden tindre funció poètica del llenguatge tal com afegeix Jacobson. A més és un recurs que afavoreix la memorització.	- <i>Qui sembra vents, recull tempestats</i> - <i>D'una espira, un gran foc</i> - <i>No anar pel bon camí</i>

En addició, les unitats fraseològiques es formen a partir de diverses mutacions gramaticals com ara la lexicalització o la gramaticalització, però també a escala semàntica, per exemple, a partir de figures literàries com la metàfora, la metonímia i l'analogia o mitjançant la hipèrbole i la ironia. Aquests recursos lingüístics i literaris faciliten la creació i comprensió de les unitats fraseològiques que aporten expressivitat, humor i vivacitat a la comunicació. Es pot dir que les unitats fraseològiques donen personalitat al discurs, fan l'activitat comunicativa més expressiva, dinàmica i

rica lingüísticament parlant. Amb l'ús d'aquestes formes es transmeten emocions de manera més directa i autèntica, la qual cosa permet aproximar l'oient a l'emissor i a la inversa.

4.3. La fraseologia local: l'empremta cultural i identitaria

L'estudi fraseològic serveix per a analitzar i conèixer l'ús de la llengua i, per tant, proporciona informació dins l'àmbit lingüístic (morfològic, fonètic, lèxic, sintàctic i gramàtic), dins l'àmbit sociolingüístic i dialectològic, però també afavoreix al coneixement d'una cultura i del caràcter d'un poble, és a dir, la fraseologia ajuda a entendre la forma de veure i entendre el món d'una comunitat lingüística perquè les expressions que utilitza són una mostra diferenciada dels referents culturals d'una societat determinada (Calatayud, J. V., & Luna, X., 1995: 221).

Es poden trobar diferents tipologies de frases fetes i dites populars, les principals són les expressions relacionades amb la vida quotidiana i la salut, sobre el temps i la natura, dites relacionades amb els oficis i el treball, expressions sobre el caràcter i la personalitat de les persones i també altres que reflecteixen una saviesa popular marcada per les tradicions i el pas de les generacions. La fraseologia és fruit d'aquesta experiència.

Una mostra de la personalitat que tenen i atorguen les unitats fraseològiques en relació a la llengua i la cultura és la dificultat de traduir-les a altres llengües i que els parlants d'idiomes o cultures diferents les puguin entendre, ja que poden resultar inintel·ligibles. En aquest punt cal recordar que la traducció també inclou la translació d'un significat d'una cultura a una altra. Per aquest motiu, per entendre una llengua cal conèixer les expressions i el context sociocultural. Així, entendre una llengua és també entendre una altra cultura, es tracta de veure el món a través d'unes ulleres diferents.

Gran part de les tradicions locals o costums d'àmbit regional o estatal conserven i comparteixen grans elements fraseològics, ja que les expressions tenen un origen històric que les civilitzacions tenen en comú. Així, la fraseologia és un mecanisme que simbolitza formes de vida col·lectives i també és una mostra de com les llengües reflecteixen una manera d'entendre la realitat. És per

aquesta raó que resulta interessant i important conservar la fraseologia com a element lingüístic dins del patrimoni immaterial que forma part d'una societat.

v. Context històric

5.1. La dominació àrab a Énguera

L'inici de la dominació àrab a la península data el 711 i, en un primer moment, com és natural, s'encarreguen d'ocupar i controlar les ciutats més importants. Pel que fa al territori valencià, els principals objectius van ser les ciutats de Xàtiva, Dénia, Elx, Oriola i València que, per descomptat, és ocupada des del principi de la invasió i, posteriorment, pels almoràvits l'any 1102.

La comarca de la Canal de Navarrés i la seua capital Énguera patien una baixa demografia en comparació de les grans ciutats com Xàtiva que, a més, es començaven a ocupar. Aquest fet justifica que la invasió d'aquesta comarca no fora prioritària en un primer moment, ja que tampoc no eren zones de tant interès econòmic com sí que ho era Xàtiva. A més, s'ha de tindre en compte les característiques orogràfiques de la zona, pel terreny muntanyenc no resultava fàcil accedir-hi. Va ser més tard, quan els territoris clau ja eren envaïts que va sorgir la idea i la necessitat d'ocupar els territoris de l'interior com ara la Canal de Navarrés que, a poc a poc, van resultar també de vital importància per la riquesa de recursos naturals de la zona.

És en aquest context en què s'ocupa tot el territori valencià, fins i tot, s'arriba a zones allunyades de les grans ciutats. Així, es duu a terme la construcció del castell d'Énguera entre finals del segle XI i la primera meitat del segle XII (José M. Jiménez, 1994: 54) com a part del pla musulmà de defensar estratègicament el màxim nombre d'àrees ocupades.

Al seu origen, el nucli de població d'Énguera es concentrava al voltant l'antiga mesquita, on actualment hi ha l'església, el que avui dia és el nucli antic en conseqüència. Pel que fa a les dades demogràfiques, el nombre d'habitants oscil·lava entre 200 i 300 (Manuel Simón Martínez, 2013: 26).

5.2. La Reconquesta i El Tractat de Repartiment

Els almoràvits van estar al poder fins a l'ocupació d'Al-Àndalus l'any 1170 per parts dels almohades fins que van entrar en

declivi. Més tard, ja el 1238, és quan Jaume I conquereix i entra a la ciutat de València el dia 9 d'octubre. El 26 de març de 1244 se signa el Tractat d'Almistrà on s'especifica que Énguera formava part del Regne de València i, per tant, de la Corona d'Aragó malgrat l'intent d'ocupació per part de tropes castellanes. Les negociacions dels territoris van finalitzar amb aquest tractat com a marcació de la frontera límit pel sud, concretament per la línia formada entre Biar, Castalla, Xixona i Busot, poblacions dins la Corona d'Aragó. Un altre esdeveniment remarcable és el fet que Jaume I entregà la vila en forma de propietat a l'Orde de sant Jaume d'Uclés, com també va oferir les terres de la Vila Joiosa i Orxeta, entre d'altres. El govern i la gestió d'aquesta encomanda estava en mans de la branca aragonesa d'aquesta orde, qui s'encarregaria principalment de la jurisdicció civil i militar. La donació de la vila d'Énguera de part de Jaume I al portugués fra Paio Peres Correia –gran Mestre de l'orde– té diverses possibles raons de ser (Sanz Gómez, 1994: 92). En primer lloc, aquesta era una solució factible per poder evitar un enfrontament entre fronteres, així el procés de repoblació cristiana seria ràpid després que Jaume I ocupara la vila i quedara en mans de ningú. En segon lloc, l'Orde de sant Jaume d'Uclés disposava de mitjans econòmics i militars, la qual cosa beneficiava un repoblament eficaç i sòlid de la zona, a més d'oferir privilegis, recursos i el suport necessari per a dur a terme la tasca repobladora d'una manera més estable i directa.

5.2.1. Incorporació d'Énguera a la Corona d'Aragó: conseqüències

Finalment, Énguera va poder ser repoblada encara que de manera molt progressiva, ja que es tracta d'una zona de frontera estratègica molt susceptible de patir atacs per la seua orografia i geografia. Aquest esdeveniment va suposar la fi del domini musulmà i l'ingrés d'Énguera en l'occident cristià, de manera que començava una nova era política, cultural i social (Pere D. Garzón, 1994: 105) a més de la incorporació del poble a la Corona d'Aragó, la qual cosa es tradueix en una integració a l'entorn polític i cultural català i aragonés. Per un altre costat,

és en aquest punt quan la mesquita va ser substituïda per l'actual església cristiana.

Tot això comporta afirmar que Jaume I va ser una figura rellevant per al futur, no només de les grans ciutats del territori valencià, sinó que també ho va ser per Énguera i la posterior configuració del poble. La introducció d'Énguera a la Corona d'Aragó suposava deixar enrere un substrat cultural i civil islàmic per un substrat cultural, civil i polític cristià, la qual cosa configurarà el funcionament de la civilització enguerina. Tanmateix, cal dir que els canvis de societat d'aquest tipus mai són radicals, és a dir, no s'exterminen unes formes de vida per implantar-ne unes altres, sinó que s'aprén a viure amb les reformes o alteracions de cada època seguint un procés d'adaptació.

D'aquesta manera, el substrat islàmic ha sobreviscut lingüísticament en molts dels topònims de la zona com Beniguengo, Benali, Benamil o el Murre. No només es reflecteix a la llengua, la qual cosa és de gran rellevància i de molta qualitat informativa de tipus filològic, sinó que també queda una empremta islàmica en les formes de viure i treballar, així com és el cas dels patis interiors de les cases o els sistemes de regadiu que encara estructuren els camps de cultiu.

5.2.2. La repoblació de la Canal de Navarrés

Després del repoblament i del tractat de repartiment, Énguera i altres poblacions interiors van ser repoblades per aragonesos. Amb això s'arriba a la conclusió que la gent que va arribar a Énguera parlaven un aragonés el que ara es coneix com a *castellà xurro* (Matías Aparicio Simón, 2014: 457). És per aquesta raó que la parla enguerina manté gran quantitat de semblances amb el *Xurro*¹.

Com a conclusió, és interessant afegir unes paraules d'uns dels grans coneixedors de la història d'Énguera com va ser l'historiador Vicente Manuel Sanz Gómez, cronista oficial d'Énguera, des de l'any 1989 fins al 2022, any que va faltar, qui assegura que la reconquesta es tracta

¹ Per més informació, consultar Nebot Calpe, Natividad. «El castellano-aragonés en tierras valencianas (Alto Mijares, Alto Palancia, Serranía de Chelva, Enguera y la Canal de Navarrés)». Archivo de Filología Aragonesa 34-35 (1984): 395-535.

«de un acontecimiento de especial trascendencia en nuestro pasado para poder entender nuestro actual marco convivencial, [...] la incorporación de la villa de Énguera a la realidad política, económica, social y cultural de la Corona de Aragón, una estructura sociopolítica en constante ascenso a mediados del siglo XIII, supuso un cambio fundamental al producirse la sustitución del sustrato civilizacional islámico, el preponderante hasta ese momento, por el sustrato cristiano que sería el determinante desde entonces en la configuración de nuestro acervo histórico y cultural» (1994, 89).

vi. La parla enguerina

6.1. Origen, formació i influències

6.1.1. La mescla cultural i lingüística

La parla enguerina és un dialecte mixt format per tres llengües: valencià, aragonés i castellà. Té com a base l'aragonés i el valencià encara que hi ha diferents opinions al respecte que més endavant s'exposaran. La parla d'Énguera i de la resta de la Canal de Navarrés s'ha considerat el «dialecte de transició més important de tota la frontera lingüística» a més del millor conservat al Regne de València, tal com assegura Sanchis Guarner (1966, 3).

A mitjans del segle XIII Énguera, i la resta de la Canal de Navarrés, havia quedat envoltada pel dialecte àrab, també pel català de la Costera, comarca veïna, i el castellà d'Aiora. Sense dubte, a l'inici del segle XVII la parla era molt castellana, però amb una forta influència del català i amb nombrosos trets de l'aragonés (Pere D. Garzón Serrano, 1994: 108). D'aquesta manera, resulta impossible que les llengües pròximes no entraren en contacte i la llengua local no patira cap mutació o alteració, en altres paraules, és un cas en què les llengües fan una simbiosi com a resultat del contacte fronterer (José Luis Ponce Palop: 2014).

Altres poblacions com Sogorb o Xèrica hi havien estat repoblades en la seua majoria per aragonesos, per tant, tenien un dialecte molt semblant al d'Énguera (Pere D. Garzón Serrano, 1994: 109). És, per tant, el parlar de la Canal molt semblant al de la diòcesi de Sogorb i el d'Elda-Oriola perquè tenen en comú que tots són xurros, però hi ha la diferència que a la Canal s'ha conservat molt bé qualitativament i quantitativament (Casanova, 2014: 533). Cal destacar que entre els pobles de la comarca, és el parlar d'Anna el que té més elements valencians, en segon lloc, Énguera, i en tercer lloc, Xella, seguidament s'incorporen Bolbait i Navarrés. Així com diu Gulsoy, «a mesura que va hom d'Anna cap a Navarrés els trets castellanitzants es fan més freqüents progressivament» (1970: 323).

És per això que la parla d'aquesta comarca crida l'atenció dels especialistes i resulta més atractiva d'estudiar per les nom-

brores mostres lingüístiques, tant fonètiques com morfològiques, que faciliten el treball i el fan més interessant, però no s'ha d'ignorar que altres poblacions valencianes tenen una parla similar.

34 | 6.1.2. La configuració lingüística de la Canal de Navarrés

Els pobles d'aquesta comarca van tindre major influència aragonesa com a resultat de la repoblació, motiu pel qual és clau conèixer la història i els esdeveniments del passat. Així doncs, el valencià s'assentava de manera lenta especialment amb els intercanvis comercials i per gent valencianoparlant que van quedar sobretot a Énguera i Anna. En convivència amb el castellà, o el que en sociolingüística s'anomena *contacte lingüístic*, s'anava configurant aquesta parla tan particular, particular precisament per la pluralitat fruit de la mescla lingüística.

Entre els pobles de la Canal de Navarrés es troben moltes semblances lingüístiques, sobretot lèxiques i fonològiques, però també moltes diferències tot i que la proximitat és mínima. Resulten molt curioses i interessants aquestes distincions entre la parla de cada poble, fins i tot, en l'actualitat, es pot diferenciar quan una persona és d'Anna, Xella, Énguera o Bolbait, així com, d'igual manera, es pot identificar quan algú és de la Canal de Navarrés. És aquesta una etiqueta molt definida amb una personalitat molt marcada i clara que els parlants d'aquests pobles comparteixen.

Per concloure aquesta qüestió, cal afegir que la principal influència que ha tingut la Canal de Navarrés és la ciutat de Xàtiva. El motiu cabdal ha sigut a escala comercial, servicis i transports de la zona. A més a més, s'ha de remarcar que amb l'auge de la important indústria tèxtil que caracteritza el segle passat la població d'Énguera va rebre una important immigració, moltes d'aquestes persones, valencianoparlants. Això va afavorir el contacte amb el valencià que va consolidar encara més la mescla lingüística.

6.2. Estudis filològics sobre la parla local

6.2.1. *Gulsoy i altres estudiosos interessats per la parla en-guerina*

Des de 1905 s'han publicat estudis i investigacions sobre els parlars de la Canal de Navarrés. Les especials característiques

d'aquest dialecte mixt van atraure erudits com ara, i en ordre alfabètic, Coromines, Gulsoy, Menéndez Pidal o Sanchis Guarner.

Cal destacar la figura de Joseph Gulsoy, il·lustre visitant de la vila que, fins i tot, va ser nomenat fill adoptiu d'Énguera l'any 2013 per les importants aportacions i la gran divulgació de la parla enguerina que realitza fins a l'actualitat. Gulsoy desenvolupa una gran tasca: participa en la Revista Énguera entre 1968 i 1969 amb dos textos anomenats «Un estudio del habla de Enguera y su comarca» i «Informe sobre el estudio del dialecto de Enguera y su comarca» (dins *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians* 2014, 24). A més a més, duu a terme enquestes i entrevistes als veïns durant els anys 60 del passat segle.

Gulsoy dedica gran part de la seua vida a l'estudi filològic del valencià a partir de conèixer a Coromines a Chicago. El filòleg va instruir al turc-canadenc i li va dirigir la tesi doctoral, és per això que Gulsoy el considera «mestre» tal com li dedica la recent obra *El vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés*.

A Gulsoy se li reconeix una llarga i important trajectòria professional, dins la qual ha exercit com a redactor en el *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* (DECAT) i també en l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines. No només amb això, va ser anomenat doctor honoris causa a la Universitat de Barcelona l'any 1997 i a la Universitat de València dos anys més tard. És clar que es tracta d'una figura eminent dins el camp de la filologia (dins *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians*: 2014, 20).

Tota aquesta àrdua investigació que duu a terme Gulsoy la desenvolupa, com és clar, baix la mirada científica perquè d'altra manera no seria possible, però també des de l'estima i el respecte pel català i, dins d'aquest punt, per la parla enguerina. El fet que hi haja estudiosos amb una gran formació i experiència interessats pel català, i per Énguera com a tema que ara es tracta, no és casual, és una mostra de la importància i de la riquesa filològica que en té la llengua catalana des de qualsevol punt geogràfic, siga a Ripoll siga a Chicago. Així ho manifesta Gulsoy:

«Una lengua que ha creado obras clásicas de la altura
de Llull, Martorell, Maragall o Verdaguer no puede desapa-

recer, no hay derecho». Y continúa con un tono más emotivo: «Una lengua que ha sido capaz de producir un diccionario como el de Coromines, de diez volúmenes, es una gran lengua. Coromines ha hecho un gran servicio al país, a la cultura del país, y es bueno el potenciarla» (2014, 22).

Aquestes investigacions ajuden a la preservació del català dins d'un context de diglòssia com és l'actual que, malgrat els esforços per aconseguir la normalització lingüística del català, sembla que encara cal reconeixement i legitimació addicionals perquè es considere una llengua amb qualitat lingüística i literària. Per tant, la tasca de recerca i divulgació filològica per part dels experts, des de Guarner a Gulsoy passant per Coromines, resulta fonamental per revaluar el català entre els parlants i les institucions i també, en el cas de la parla de la Canal de Navarrés, dins la disciplina *mater* de la Filologia Catalana, ja que són molts els savis que han dedicat part dels seus estudis a la *parla enguerina*.

A més a més, des de la Universitat de València, a la Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació es va convocar el novembre de 2008 la I Jornada de parlars valencians de base castellanoaragonesa i una II Jornada a Énguera l'any 2013 (Vicent F. García, 2014: 243). Gulsoy, en aquesta segona jornada, va mostrar part del diccionari enguerí que duia a terme (Vicent F. García, 2014: 261). Ambdós esdeveniments van reunir investigadors i estudiosos, de manera que va augmentar el cercle de debat i d'interés lingüístic, històric i sociolingüístic. En aquesta mateixa línia, aquest tipus de reunions, siga en universitats o ajuntaments, sempre són necessàries per a establir noves línies d'investigació filològica i traçar metodologies de divulgació. D'aquesta manera s'aconsegueix una major conscienciació sobre la importància d'aquests parlars dins del mosaic lingüístic valencià. D'acord amb Vicent F. García,

«esperem que els ajuntaments de la comarca s'impliquen en la recuperació i la conservació d'un dels patrimonis immaterials que té hui en dia la Canal de Navarrés, la seua llengua. És indistint si té origen aragonés o castellà, perquè la globalització ha volgut que hui descobrim que en un lloc del planeta apareixen al-

gunes formes o expressions de vida (i de llengua) que són pràcticament idèntiques a la d'altres zones. Per això, es fa tan difícil extraure què té l'enguerí d'aragonés i què té de valencià, o bé si el que es creu que és valencià és aragonés realment (2014, 264)».

37

Així com declara el membre de l'Institut d'Estudis Territorials El Caroig, Antoni Guzmán Madrigal, l'estandardització a través de l'escola i dels mitjans de comunicació accelera aquest procés de pèrdua de les característiques pròpies de cada poble. Tal com diu Guarner, «el habla local de Enguera, sin embargo, presenta algún rasgo peculiar más arcaico y muy importante, pero ha perdido mucho la vitalidad y ahora el enguerino sólo lo hablan los viejos y aun de manera irregular» (1966: 4).

Per tal d'evitar aquesta pèrdua progressiva generacional és clau, en primer lloc, fer un estudi de camp en què s'analitzen els usos i el coneixement que es té sobre la parla enguerina, des de la gent gran fins als més joves. D'aquesta manera es pot fer una comparativa, analitzar la situació sociolingüística, partint de la transmissió generacional com a eix principal responsable de la continuïtat de la parla. Una vegada es conega la realitat actual, seria de vital importància dissenyar una metodologia per una millor conservació i recuperació per dur a terme una iniciativa de promoció de la parla local i revitalització lingüística, sobretot, en els més joves per garantir-ne la continuïtat en el futur.

6.2.2. Debats entorn la base lingüística de la parla enguerina

L'origen i formació dels parlars de la Canal de Navarrés han sigut objecte de debat i d'estudi al llarg de les generacions d'estudiosos. Per les diverses opinions que hi ha al respecte, sembla que no s'ha obtingut una resolució clara, perquè és difícil saber quina és realment la llengua base a partir de la qual es forma la parla. D'acord amb les paraules de Casanova, no es disposa de la suficient documentació històrica pel que fa als noms dels repobladors que pugen fixar l'origen i evolució de la llengua (2014, 530).

Les diferents teories al respecte es poden classificar en tres blocs: el primer, afirma que la base de la parla d'Ènguera i de

la Canal de Navarrés és valenciana i que després es va afegir el castellano-aragonés; el segon grup afirma que aquesta base és castellana pels repobladors arran l'Orde de sant Jaume d'Uclés i, en últim lloc, el tercer bloc assegura que la base és aragonesa per la majoria de repobladors d'aquest origen en gran part del Regne de València (Emili Casanova, 2014: 529).

A continuació, i de manera general, apareixen alguns dels arguments detallats per Emili Casanova (2014: 534-535) que suporten l'origen de la parla enguerina segons la llengua considerada base:

En primer lloc, alguns dels raonaments a favor d'una primera base valenciana són els cognoms catalans, l'entonació valenciana, l'harmonia vocàlica, la distinció de les consonants sordes i sonores, la distinció bilabial-labiodental entre la *b* i la *v* o la presència de vocals obertes (Gulsoy, 1970: 328-330). Dins d'aquest grup es troben les teories del filòleg Josep Giner, l'erudit alemany Johann Hadwiger o el filòleg i professor Emili Casanova, qui considera que la base és valenciana perquè la majoria dels segons repobladors a la zona eren valencianoparlants. Casanova argumenta que l'entonació és molt pareguda al valencià i que s'assembla molt més a la Costera que no a Aragó.

En segon lloc, existeixen posicionaments que aposten per una base castellana com ara la sonorització de les sibilants intervocàliques *s-z* o *ts-tz*, o altres explicacions referents a personatges castellans que apareixen documentats a Énguera com comtes o capellans, a més s'afirma que molts repobladors procedien de zones amb influència castellana perquè l'Orde de Santiago subsistia de la seu d'Uclés (Conca). En aquest punt es troba la teoria que Sanchis Guarner va elaborar, ell deia que «el habla de Enguera era de origen castellano, y también lo eran las hablas de la comarca» (1994: 110). A més, Guarner argumenta que la vila va ser repoblada per 450 famílies castellanques que van expandir la seua llengua (1994: 110), també creia que el valencià es va quedar a la frontera del riu Xúquer i no va baixar més, cosa que més tard es va poder corregir. Tanmateix, assegurava que la parla comptava amb nombrosos catalanismes que feien que aquest dialecte de transició comptara amb trets fonètics com ara la *é* oberta tònica, una característica purament catalana i «absolutament aliena al sistema vocàlic castellà» (1966, 8).

En tercer lloc, a favor de l'aragonés es presenten algunes justificacions de caràcter historicolingüístic com ara que l'Orde de sant Jaume d'Uclés tenia base a Montalbán i que gent de la zona repoblava Ènguera i altres territoris del Regne, la qual cosa va comportar que en molts llocs predominara l'aragonés. Els experts més rellevants que plantejaren que la base era aragonesa van ser Menéndez Pidal i Joseph Gulsoy, que argumentaven que sí que va passar el Xúquer a diferència de Guàrner. Respecte a la valencianització, Gulsoy argumenta que és el resultat del gran nucli de població catalana que hi havia «els parlars de la Canal tenen també trets aragonesos, i llur mescla amb el valencià es deuria, com l'enguerí, als pobladors de llengua catalana» (1994, 111). En paraules de Gulsoy,

«el lèxic d'Ènguera i de la Canal presenta molts paral·lelismes amb l'aragonés, però la qüestió d'origen presenta problemes complexos. Com és sabut, l'aragonés té en comú molts mots amb el català [...] Encara no tenim un estudio conjunt del lèxic aragonés, que ens orienti en les nostres dificultats, el problema no és gens solucionable, puix que una paraula usual a Aragó i en la nostra zona pot ser un catalanisme» (Gulsoy, 1970: 334).

No només amb això, Gulsoy afirma que la base de la parla és aragonesa i que presenta una forta influència valenciana a la comarca «degut al nucli de població catalanoparlant que es va establir al llarg dels segles» (1994, 112) o en altres paraules, la base és aragonesa i sobre aquesta més tard s'afegeix el català.

A continuació, s'han classificat els diferents investigadors interessats per la parla enguerina d'acord amb la posició que adapten respecte a la base primera de formació de la parla:

Bloc 1 Base valenciana	Bloc 2 Base castellana	Bloc 3 Base aragonesa
Emili Casanova	Sanchis Guàrner	Joseph Gulsoy
Josep Giner	Joan Veny	Menéndez Pidal
Johann Hadwiger		Joan Coromines

En definitiva, existeixen una diversitat d'arguments que suporten l'origen d'una base lingüística o una altra respecte dels parlars de la Canal de Navarrés. Això és el resultat d'una barreja de llengües i de gent al llarg de la història dins d'un territori en concret. Pot ser que moltes de les teories siguin veritables d'alguna manera, ja que es tracta d'una zona on han passat i han influït persones de diferents procedències amb la seua llengua i també cultura. Per tant, des d'aquest punt es pot parlar d'un contacte lingüístic que sorgeix dins la comarca entre la convivència de persones de pobles diversos i que, en part, dona com a resultat la parla enguerina. D'acord amb Casanova,

«hauran existit, històricament, uns que hauran parlat en el seu valencià, altres en el seu castellanoaragonés, i tots, entre ells, hauran parlat en una varietat nova, l'enguerí, creada per a convergir i comunicar-se entre ells, especialment els nascuts a la zona, per a acurtar la diferència entre el castellà i el valencià, llengües anteriors d'uns o d'altres. I, per tant, l'enguerí es convertix en un signe d'identitat, de complicitat per als xiquets i per als majors, en el mercat, en els bars, en els moments relaxats de la vida» (2014: 535).

Siga quina siga la llengua base, la parla enguerina és, sense dubte, una parla mixta, que s'ha format, en major o menor mesura, a partir del castellà, l'aragonés i el català. És aquest un cas en què costa arribar a una resolució clara i concisa, perquè no és una qüestió en què mitjançant percentatges es puga arribar a la certesa absoluta sobre quina és la llengua que se superposa a la resta. Com a argument conclusiu, es pot dir que s'ha arribat al punt que l'origen de la parla enguerina es troba en la confluència de les tres llengües esmentades: català-valencià, aragonés i castellà, sent les dos primeres les originals del regne de València. És, per tant, la convergència entre castellans, aragonesos i valencians el resultat del parlar d'Énguera.

6.3. Característiques de la parla d'Énguera

La parla enguerina es caracteritza per la mescla lingüística de valencià, aragonés i castellà com s'ha explicat anteriorment. Aquesta

convivència lingüística té un impacte en el lèxic, la fonètica, la sintaxi i la morfologia. Per sort, aquestes característiques lingüístiques de la parla sí que han sigut estudiades i analitzades en profunditat.

L'aspecte més estudiat de la parla enguerina és el lèxic, que forma un gran corpus dins de diferents publicacions com la publicació *Palabras enguerinas*² de Matías Aparicio de l'any 2012. El lèxic es caracteritza per una gran presència de valencianismes. Així, és habitual l'ús de paraules valencianes com *poal*, *quixal*, *guirigall*, *pancha* ($x > ch$), *melic*, o valencianismes com *chiquetes* i *chiquetas* (*xiquets* i *xiquetes*), *puzas* (*puces*), *plorón* (mescla entre *ploraner* i *llorón*), *caragales* (caragols), *llanzuelo* (llençol), *rosetas* (roses) o *aspacico* (aspaïet). També són comunes les formes valencianes per designar arbres, com *olivera* i *naranjero*.³ A més, es poden trobar termes com *bresquillero*⁴ i noms de fruits com *carchofa* (carxofa) i *querilla* o *creïlla* (*creïlla*).

Són incontables les paraules que resulten emblemàtiques dins la parla enguerina, és difícil establir quines són les més característiques, però les paraules *pebrazo*, *chiquetes* i *novicheo* són algunes de les més conegudes sobretot pel que representen. Aquesta última el que en català es diu «xafardeig», i totes les seues variants com el verb *novichear* (xafardejar, *cotillear* en castellà) o l'adjectiu *novichero* o *novichera* (xafarder o *cotilla* en castellà) referit a aquells que els hi agrada parlar i assabentar-se de tot. També resulten peculiars els mots *trampot* (baldufa) i *bufacandil* (libèl·lula).

A continuació s'inclou un llistat de paraules enguerines realitzat per l'historiador enguerí Pedro Sucías l'any 1895 que forma part dins la publicació *Enguera y los pueblos de su comarca* de 1994.

² Aquest és un recull de gran relleu sobre la parla enguerina on es demostra el gran vincle lingüístic entre la Costera i Ènguera (Vicent F. García Perales, 2014: 258-259). També són importants publicacions com *Enguera: Parla Flora i Toponímia* (2017).

³ En lloc de *olivo* i *naranjo* en castellà, l'enguerí utilitzen el sufix valencià -*er* que conforma el mot *taronger*; el cas d'*olivera* és simplement un valencianisme, ja que no pateix mutacions. També és un altre valencianisme l'ús habitual del verb *plegar* sobretot en època de la collita de l'oliva o el que els enguerins i enguerines diuen *irse a plegar la oliva*.

⁴ Santiago Sánchez García dins *Enguera: Parla, Flora i Toponímia* (2017, 226) diccionari d'interés per més consultes sobre el vocabulari d'Ènguera.

176.

Los caminos vecinales conducen
à Montesa, Vallada, Mogente, Ayora,
Chella y Anna.

De su lenguaje mucho habra
que decir gran numero de palabras,
no son ni valencianas ni castellanas,
sino adulteraciones del valenciano y pa-
ra conocer algunas de sus expresiones, co-
locamos à continuacion el siguiente
catalogo.

Castellano	Valenciano	Inguerino
Anteojos	Ulleres	Anteojos
Blanquear	Blanquejar	Emblanquinar
Caracoles	Caragols	Caragales
Desnudarse	Despullarse	Desfujarse
Empedrado	Empedrat	Empedran
Fuente	Font	Fuent
Lienso	Llens	Llensro
Muolo	Quixa	Camas
Pedir	Crptar	Demandar
Retirarse	Retallarse	Ramajarse
Sabana	Blansol	Blansuelo

Pel que fa a la morfosintaxi⁵ és freqüent l'ús de diminutius com *-icol-ica*, alguns exemples són *pequeñico*, *poquico*, *jovenico* i *momentico*; també els diminutius *-et/-eta*: *chiquetes*, *chiquetas*, *volteta*, *caseta*, *costereta*, motet, *petet* (peu>peuet>petet), *banquetes* o *cochetes*⁶. També és usual la col·locació de la vocal *a* davant mots com *moto* (amoto) o verbs com *bajar* (abajar) o *colocar* (acolorar). Segons Guarner, la morfologia i la sintaxi presenten molts arcaïsmes castellans i també nombrosos préstecs i calcs del català (1966, 5).

També els pronoms es contrauen per analogia al valencià: *m'entiendes?*, *no t'has dau cuenta?* També s'utilitza el pronom exclamatiu *quin*, per exemple en l'oració *quin ujero q'había en la fábrica Piqueras*.

En referència a la fonètica⁷, una particularitat tant d'Énguera com d'Anna és la distinció entre la *v* (labiodental fricativa) i la *b* (bilabial oclusiva). Una altra marca fonètica consonàntica comuna entre ambdues localitats és el manteniment de la distinció etimològica entre *-ss-* sorda i *-s-* sonora intervocàliques (Guarner 1966, 7-8). També és usual la caiguda de la *-d-* intervocàlica per exemple en el cas de *acabau* on la *d* desapareix (*acabado*>*acabau*).

Per un altre costat, en referència al vocalisme es troben característiques com:

- obertura de la /ó/ tònica a /a/ prau<prou.
- obertura de la /ó/ > /ɔ/ en exemples com *bigot* o *carchofa*.

Aquests només són uns trets generals per tal d'obtindre una visió ampla de les característiques de la parla enguerina. Altra-ment, és interessant l'estudi de Bernardo Martínez sobre el parlar d'Énguera, *Breve estudio del dialecto enguerino* de 1947.

⁵ Per saber més anar a les pàgines 393-397 M. Teresa Mollà Vilaplana (AVL) dins *Camins terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians* (2014).

⁶ *Cochetes de choque* referit a l'atracció de la fira situada a l'Av. Constitució a finals de setembre per motiu de les festes patronals d'Énguera de San Miguel.

⁷ Per més informació sobre fonètica consultar els autors Gulsoy 32-35 i 385-392 M. Teresa Mollà Vilaplana (AVL) dins *Camins terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians* (2014).

També sorgeixen, ja al segle XXI, neologismes com *mite* en sentit de «mítico» o «mítica» referit a aquelles personalitats –o personatges– del poble que destaquen per ser molt divertides o que estan caracteritzades per l’humor i per la capacitat de fer riure, a més de tindre una essència molt marcada i distingida. S’ha agafat del mot valencià «mite i no del castellà «mito», la qual cosa reflecteix que el valencià és encara viu i influent en una zona castellanoparlant com és la Canal de Navarrés.

vii. El sainet

7.1. El sainet com a gènere literari

7.1.1. *Característiques del sainet*

El sainet és una peça teatral humorística breu amb caràcter satíric, normalment estructurada en un o dos actes i que té l'objectiu d'entretindre i fer riure a l'espectador. Aquests textos segueixen una estètica costumista a través d'una senzillesa tant en la trama, que tracta de forma amable situacions quotidianes i rutinàries, com també en els mínims personatges que hi apareixen, que a més, són populars i naturals. La intenció és apropar-se al públic, de manera que les accions i els personatges seran fàcilment identificables i els oients poden sentir-se reflectits a través d'ells. També, moltes de les vegades, seran individus coneguts pels receptors com poden ser veïns del poble.

És un tipus de teatre accessible, espontani i proper que busca simplement divertir i connectar amb els narrataris. Els diàlegs solen ser curts i directes, sempre busquen una proximitat mitjançant els col·loquialismes com ara la fraseologia. El sainet és un text col·loquial que tracta conflictes de tendència costumista amb escenes naturals i senzilles. Normalment, l'acció s'inicia a partir de malentesos i confusions marcades per l'enginy, la sàtira o la ironia, elements que, amb efecte hilarant, aconsegueixen entretindre l'espectador. El recurs del malentés és ben present als sainets, un exemple és el text *Les atmetlles d'Arenys* (1866) de Josep M. Arnau que està basat en tot un malentés lingüístic (Carme Morell, 1994: 30) la qual cosa inicia una sèrie de situacions absurdes i còmiques que mouen l'acció.

El sainet pot estar escrit per autors formats que tenen una intenció popularista, és a dir, rebaixar el seu nivell lingüístic i imiten formes populars per apropar-se al poble perquè volen ser llegits com és el cas d'autors com Joan Timoneda o Gassulla d'Ursino; però aquests autors no són els més habituals, normalment els autors de tradició sainetista no han rebut molta formació, de vegades cap perquè degut al context historicosocial no s'han po-

gut professionalitzar. Tanmateix, s'ha de valorar la qualitat lingüística que tenen molts dels autors populars, és a dir, sense formació, perquè encara així la seua obra és rellevant i compta amb gran valor filològic ja siga per un estil característic, informació de caràcter dialectal o pel que fa al contingut sociocultural o històric.

7.1.2. Origen i importància literària

Es pot dir que el sainet naix del col·loqui i dins d'aquest, de la literatura de canya i cordill característica del segle XVIII. Estava pensat per ser representat davant un públic més o menys reduït i la circulació normalment era manuscrita. A més, manté una estreta relació amb la comèdia de costums. Tal com diu Carme Morell, el sainet al segle XIX era un gènere «en constant transformació i en poques dècades evoluciona des de l'entremés tradicional fins a la comèdia de costums» (1994, 14). Per la brevetat i el tipus de personatges, el sainet es pot confondre amb l'entremés, peces petites situades entre els actes teatrals principals. Tanmateix, el sainet funciona de manera independent, amb autonomia en relació a qualsevol altre text.

El seu origen es remunta al segle XVIII, però aquestes peces van tindre èxit, sobretot, al segle XIX i també posteriorment al XX, principalment els escrits en llengua catalana que van estar invisibilitzats degut a la castellanització i a la moda castellana del Segle d'Or que va influir a tota la península. En aquesta mateixa línia, s'ha de tindre en compte que la producció literària en català va quedar relegada a la literatura popular, ja que la culta era únicament en castellà. És per això que dins la catalanofonia hi ha una important producció en català col·loquial, siga religiosa o profana, en forma de sainet, entremés, teatre popular o poesia popular, entre d'altres. Així, molts autors catalans escrivien en castellà perquè era la llengua de moda i no perquè en català no fora possible dur a terme obres cultes de qualitat. No obstant, alhora als països de parla catalana es conreava literatura col·loquial d'una qualitat molt elevada perquè el llenguatge popular també té vàlua filològica tal com evidencien tants i tants manuscrits.

El sainet és un gènere que mostra de manera directa i senzilla la realitat d'un moment historicosocial gràcies al fet que reflec-

teix escenes quotidianes i costumistes. Aquesta visió natural de les escenes rutinàries protagonitzades per personatges normals i corrents permet fer un viatge en el temps i conèixer els costums, tradicions, vocabulari, oficis o relacions humanes que van estar vives en un temps i espai concrets. Per tant, els sainets són un ventall a través del qual visualitzar una forma de viure i de ser dins d'una època passada.

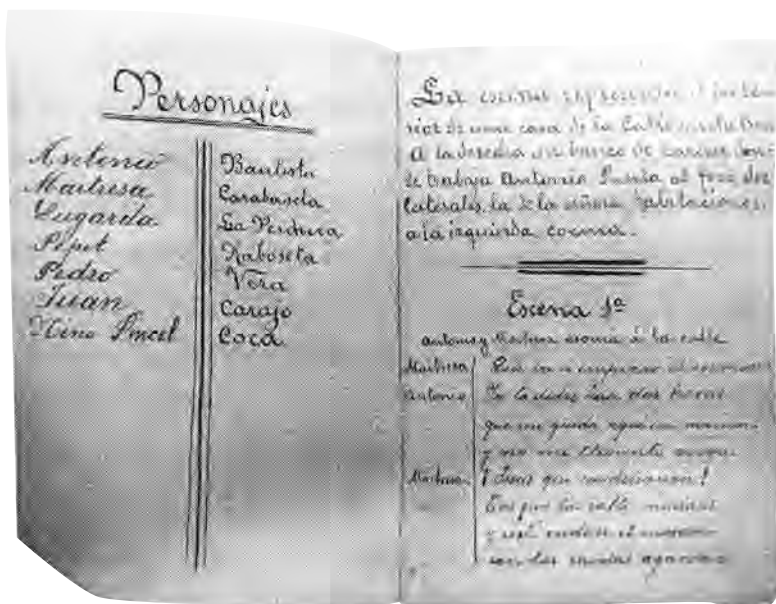
No només són importants filològicament per la llengua col·loquial en què s'escriuen, sinó que també són una mostra antropològica pel que fa a la figura de l'ésser humà de segles passats, així com les preocupacions i valors que tenien les societats, allò del que reien i allò per què lluitaven. A través del sainet, com a mostra de la realitat del moment, es poden observar esdeveniments positius i també negatius i, en ambdós casos, l'humor hi és present. L'humor és un element clau en els textos teatrals o parateatrals de l'època. S'ha de tindre en compte el context històric del segle passat com ara les guerres, la postguerra, la dictadura, la fam, les hores de dur treball a les fàbriques o al camp. Els espectadors podien trobar una eixida dins les representacions teatrals com a mitjà d'evasió de les difícils condicions de vida que patien. L'humor és cert que no soluciona ni millora l'escenari historicosocial, però tradicionalment ha sigut un mecanisme psíquic de defensa que ajuda a l'ésser humà a tindre una percepció més positiva de la realitat.

7.2. La tradició sainetista enguerina

7.2.1. *Els sainets d'Énguera: autors i obres*

El poble d'Énguera té una de les tradicions sainetistes més importants del País Valencià, tot i que des del segle XIX ha sigut una literatura molt conreada al territori. Són nombroses les produccions dins del gènere del sainet escrites per figures enguerines rellevants, concretament Vicent García Perales destaca catorze autors locals (2023: 22-23) entre els anys 1890 i 1974. El grup d'escriptors està format per personalitats com Jaime Barberán, Emilio Granero o Pepe Ciges, sent aquest últim qui presenta una producció més extensa. Molt sovint aquests creadors cooperaven en el procés de composició de les peces, és per això que algunes

comparteixen autoria. El sainet més antic data el 1890 amb títol *La fiesta de Santa Cruz –Costumbres enguerinas–* de Juan Bautista Sanchis. D'acord amb Mariola Aparicio (Institut d'Estudis Territorials el Caroig) és una de les peces més antigues que es conserven (2017: 2) i que resulta clau pel desenvolupament d'una tradició teatral i sainetista a la localitat iniciada a finals del segle XIX i conreada principalment al segle XX. *La fiesta de Santa Cruz* és un sainet còmic escrit en un acte amb vint escenes breus que van ser transcrites el 1920 per José Palop Aparicio.

Imatge dins *Antología de la literatura enguerina. Anexo del vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés* Gulsoy, J., García Perales, V. F. (2023: 35).

El sainet més conegut i citat al llarg dels anys rep el títol *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau ná*, de Jaime Barberán publicat el juliol de 1951 i que «representa muy bien la sociedad enguerina de los años de 1950 y sus costumbres» (Jaime Barberán, 2023: 112) per tant, funciona com a mostra dels costums enguerins. Es considera «l'obra maestra de la literatura local de Enguera»

(Jaime Barberán, 2023: 112). Aquest autor, que també va ser alcalde entre 1958 i 1970, és una figura clau per la vitalitat cultural d'Énguera, no només pels seus sainets sinó que també va ser «el impulsor i el catalitzador d'una nombrosa generació d'escriptors enguerins [...] entre els que es troben Miguel Ciges, Pepe Ciges, Emilio Granero, Sebastián Pérez Simón, Miguel Sanchis Grau i Fernando Palop» (Matías Aparicio Simón, 2013: 451). Aquest grup d'escriptors va iniciar una afició teatral al poble que es remunta fins a l'actualitat, com ara la falla *El Trampot* d'Énguera que ha continuat aquesta tasca amb passió i representen els sainets locals, així com també l'associació cultural «El Enguerino» junt amb l'Ajuntament d'Énguera el 2021 va crear el *Concurs de Microteatre «El Enguerino»* que a l'agost de l'any 2025 celebra la cinquena edició.

Pel que fa a altres sainets rellevants, destaquen altres com *La cazuela de arroz al horno*, de Granero i Ciges, on es mostren localitzacions conegudes del poble i destaca pel joc lingüístic entre els personatges i com les dones, figures molt importants en aquestes peces, ridiculitzen al personatge d'Antonio (Mariola Aparicio, 2013: 354). També *Nocturno en Zalamera*, de Granero i Ciges és un clar exemple del vocabulari enguerí amb expressions vulgars i característiques distintives de la parla. Tal com ocorre amb Gasulla d'Ursino (1674), aquestes obres són de gran importància sociolingüística i dialectal perquè és la mostra del parlar del poble a l'època. Aquest realisme lingüístic del moment fa que avui dia l'obra siga un document de gran valor per a la filologia catalana, sobretot pel que fa a la sociolingüística, la dialectologia i la gramàtica històrica, disciplines que funcionen conjuntament.

En addició, ressalten altres sainets com *La casa del tio Bernardico*, de Miguel Esteve que retrata a la perfecció els costums locals en forma de comèdia; o altres com *El tintero de la Ayala* i *Los avios de las danzas* originals d'Emilio Granero i Pepe Ciges. A més a més, pel que fa als més actuals és necessari esmentar a Mª Amparo Garrigós autora dels sainets *¡Y el del oliiii...!*, *El Traile de los botonetes* i *El Santo de la Ramona* que, tot i que són recents —aproximadament daten l'any 2012—, segueixen la mateixa línia estilística i temàtica que els més antics, de mane-

ra que la qualitat, la personalitat i l'essència literària perduren amb el pas del temps.

7.2.2. L'empremta lingüística i identitaria

50 | La literatura enguerina constitueix un gruix dels records d'aquells autors que han deixat una empremta d'alt valor. La tasca que han realitzat els autors és fruit del recorregut vital des dels seus anys d'infantesa i joventut fins als anys de maduresa. Aquests personatges i esdeveniments són una col·lecció d'estampes enguerines, són els records d'un temps, d'uns costums i tradicions, d'allò que feien al temps lliure, de les xarrades *a la fresca*, dels esforços de les famílies al camp, de tot allò que van aconseguir i de tot el que van ser. Per tant, els sainets són una mostra d'una empremta lingüística i cultural molt forta. D'acord amb Mariola Aparicio

«l'estudi de la cultura popular, tanmateix, és enormement atractiu i permet analitzar no solament l'organització de la vida social de l'època —ja que aquestes obres acostumen a reproduir la vida local i els seus costums—, sinó també conèixer la llengua emprada, la parla local, fidel reflex de la societat que la sosté» (2013, 345).

Les principals expressions de la cultura popular escrita d'Énguera es remunten sobretot a la meitat del segle xx i comprenen principalment sainets, relats, contes i poemes, cançons de Pasqua, però també acudits, efemèrides⁸ o textos periodístics. Per una banda, especialment els sainets són les produccions amb més rellevància pel fet que «recreen aspectes recognoscibles i característics de la societat enguerina mitjançant la combinació de diversos codis literaris pertanyents a la tradició cultural amb elements de la literatura popular» (Mariola Aparicio 2013, 357). Per una altra banda, la utilització de la parla enguerina en les obres permet una connexió amb el públic, pel fet que la intenció és arribar al

⁸ Com per exemple, l'efemèride de l'any 1897 de l'autor Pedro Súcias Aparicio. Aquestes produccions escrites poden trobar-se a la Biblioteca Municipal d'Énguera, concretament a l'espai dedicat a la producció local.

poble amb un llenguatge natural i accessible lluny dels cultismes (Vicent F. García, 2023, 20). Així, la qualitat literària pot funcionar baix la intenció humorística o festiva perquè l'objectiu és entretenir. El que Mariola Aparicio menciona és que encara que es pugui discutir sobre la qualitat literària, no es pot dubtar de la riquesa lingüística que posseeixen (2013: 357). 51

Cal que la parla enguerina siga coneguda pels habitants independentment de l'època en què es troben, així com la història que envolta el poble i que ha significat tot allò que avui dia és. La parla és un element clau dins el patrimoni immaterial del poble i així ho reconeixen els enguerins i enguerines amb estima i orgull. N'hi ha un posicionament molt ferm relatiu a la conservació de la parla, però és essencial que aquests valors arriben a les noves generacions. És aquest el punt clau per la revitalització i preservació de la parla.

*Que nadie olvide que, muerta ella,
muere nuestra idiosincrasia y nosotros acabaremos
confundidos con otros muchos, en la tierra de nadie.*
M.ª Amparo Garrigós (2017: 10)

viii. Diccionari

A continuació s'ha redactat un diccionari que arreplega dues-centes unitats fraseològiques entre les quals destaquen expressions, refranys, dites i interjeccions. Aquestes expressions s'han definit tal com apareixen als sainets sense adaptacions o, en alguns casos, han sigut mínimes. Totes i cadascuna d'aquestes frases fetes s'han tret dels sainets d'Énguera escrits específicament en parla enguerina, és a dir, un parlar que destaca per la mescla lingüística pròpia de la localitat i per un col·loquialisme i espontaneïtat que ha resultat interessant. Per dur a terme aquesta tasca, ha sigut necessària una lectura detallada i analítica dels parlaments escrits en cada sainet.

Aquest diccionari, d'una banda, funciona com a mostra representativa d'una part de la fraseologia local, centrada específicament en els sainets escrits en parla enguerina; de l'altra, i més enllà de la seua funció com a eina de preservació lingüística, té l'objectiu de reivindicar i valorar aquesta varietat dialectal, així com el llenguatge col·loquial en un sentit ampli. Així, la fraseologia recollida i analitzada destaca per la seua qualitat dialectològica i per una riquesa expressiva que cal conèixer, estudiar i valorar.

Pel que fa al gruix de textos analitzats, està constituït per més d'una vintena de sainets publicats entre els anys 1890 i 2023. Seguidament, es presenta una taula on es recullen de manera detallada les obres que han estat consultades.

Any	Títol	Autoria
1890	<i>La fiesta de Santa Cruz</i>	Juan Bautista Sanchis
1949	<i>El ball de Parra</i>	Pepe Ciges i Emilio Granero
1949	<i>El Boltizo</i>	Pepe Ciges i Emilio Granero
1949	<i>Los Pastoretos d'Engra</i>	Anònim
1951	<i>Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na</i>	Jaime Barberán Juan (Énguera 1914-1989)
1955	<i>Estampas alizonencas</i>	Pepe Ciges Pérez (Énguera 1904-Madrid 1974)
1956-1957	<i>Una Misacantá</i>	Jaime Barberán Juan (Énguera 1914-1989)
1962	<i>El viaje de Madrit</i>	Pepe Ciges Pérez (Énguera 1904-Madrid 1974)
1963	<i>El Tintero de Ayala</i>	Pepe Ciges i Emilio Granero
1963	<i>Nocturno en Zalamera</i>	Pepe Ciges i Emilio Granero
1964	<i>El Museo de la vedriola</i>	Pepe Ciges i Emilio Granero
1965	<i>El cepillet de los dientes</i>	Emilio Granero Sancho (Énguera 1922-Manises 1974)
1977	<i>La Marfega de Palloques</i>	Anònim
1998	<i>El Asilo</i>	José Antonio Palop Ibáñez (Énguera 1942)
2008	<i>Una Charraeta</i>	Santiago Aparicio Belda (Énguera 1971)
2009	<i>La capilla de Santa Ana</i>	Antonico Rosasanta (Antonio Guzmán Madrigal)
2010	<i>La república enguerina</i>	José Antonio Palop Ibáñez (Énguera 1942)
2011	<i>La Enramà</i>	José Antonio Palop Ibáñez (Énguera 1942)
2011	<i>Los tres bailes</i>	José Antonio Palop Ibáñez (Énguera 1942)
2012	<i>El santo de la Ramona, El traile de los botonetes, ¿Y el del oliiii...!</i>	M. ^a Amparo Garrigós Cerdán (1960)
2012	<i>Hoy hacemos buñuelos</i>	José Antonio Palop Ibáñez (Énguera 1942)

2015	<i>Las mujeres</i> (Sainet publicat a les pàgines literàries de la Revista <i>ENGUERA</i>)	No especificat.
2021	<i>El puntal del muerto</i> (Monòleg en parla enguerina, premi literari “Miguel Esteve Ortiz-Cosme” publicat a les pàgines literàries de la Revista <i>ENGUERA</i>)	Joaquín Aparicio Ballester
2023	<i>Conversaciones en la porchá</i> (Sainet enguerí a tall d'entremés teatral publicat a les pàgines literàries de la Revista <i>ENGUERA</i>)	Joaquín Aparicio Ballester

Començament del sàinet *Los Pastoretas d'Engra* (Revista *A nuestros jóvenes*, 1949), d'autoria anònima.

Los Pastoretas D'Engra

Apropòsit de costumbres enguerinas

PERSONAJES.—(Vestidos a usanza pastorel.) *Tío Miguel el Mayoral*, pastor de 50 años, calmoso y salado. *Escilaico*, pastor de 60 años, más sordo que una lapia. *Pastora*, mujer de 40 años i'pica, de 15 años, hija del tío Miguel.

Pastores y pastoras, con obos, tambor y panderos.

ESCENA.—Salón Parroquial de Enguera, el 27 de diciembre de 1949, a las siete de la tarde, en el acto homenaje al muy reverendo señor Arcipreste don Pedro Mauri Rubio. El salón, rebosante de público. En el escenario, la presidencia del acto.

LOCUTOR. ¡Atención! Me comunica el servicio de televisión parroquial que cuatro señores despistados se dirigen a este salón. Ya están cruzando la puerta. ¿A qué vendrán? ¿A lo que se va a armar...? Señores, dispensen a estos pobres narradores si no se comportan con la delicadeza que ustedes merecen.

Pastoretas d'Engra, dibujo de Palop con algunos de los personajes que habitualmente figuraban en los apropósitos enguerinos que se representaban en homenaje parroquiales, con motivo de primeras misas, bodas de plata, cercos, etc. Se fueron reproduciendo todos en la circular "A nuestros jóvenes".

TIO MIGUEL, ESCILAICO, PASTORA y PEPICA aparecen por la puerta del Salón Parroquial.

TIO MIGUEL. (Entrando.) ¡Ché, cuánta gente.

PASTORA Más que en Naválón.

PEPICA Y más que en Benali.

ESCLAICO. ¡Ché, quina recua de personal!

TIO. (Desde el centro del salón.) Muy buenas tardes, señores.

PAS. ¡Buena vista veamos! (A Pepica.) Tú, saluda.

PEPI. ¡Buena vista veamos!

TIO. ¿Entramos del tó?

PAS. Pos claró.

PEPI. El que no novicheo no s'enlira.

TIO. (Ante el escenario.) ¡Ché, cuántos Pastores y Pastoras y personas grandes!

PAS. Nunca ni máy end'ha visto tantas.

PEPI. ¿Los saludamos?

TIO. (Caro! La buena educación ante tó. Dejémo a mí.) (Sube al escenario por una escalera.) ¿Dan ustés su premio? ¿Qué dicen?

PAS. Na sé. Però el que calla, alarga.

PEPI. Pos, arriba. Que yo quiero novichear tó visto.

TIO. No seas mal educá, ¡mathacenderá! Que siempre me recromas la sangre.

PAS. Esta es una charangaza. No hagan ustés caso y desmullen, señoras y señores.

TIO. (A la presidencia.) ¡Buena vista veamos! ¡(Repel!)!

PAS. ¡Buena vista veamos!

PEPI. ¡Buena vista veamos!

ESCLA. ¿Eh? ¿Decís algo?

PAS. Mira esto. Quince copias (una) Siempre en la higuera.

TIO. (Levantando la voz.) De-címolo. Buena vista veamos.

ESCLA. (Con la mano en el oído.) ¡Ah! ¡Yal! Que trona por los veranos.

TIO. ¡Eso! Está imposible.

PAS. Però a tó esto, tío Miguelito el Mayoral, aún no saben estos señores tan aparauz ande vamos y de ande vanimos.

TIO. Es verdá. Pos na, que como los los pastores, estamos alborridos de estar siempre en la sierra con los goraicos, pos hamos dicho, dice: A Engra nos vamos.

PEPI. Y los hamos dicho, dígo. A pesar los fiestas de Nadal en Engra, q'allí and'hay torrones y postres buenas.

A

1. A BOQUERA [a bokéra] DNV: *loc. adv.* Val. En abundància, en grans quantitats. *Va plegar olivas a boquera.*
2. A BUCHAETAS [a βu tʃa 'e tas] Expressió referida a l'acció de rentar-se glopejar-se la boca amb aigua o altre líquid. 59
DRAE: el buche és la quantitat de líquid que cap a la boca. *Me la limpio (la boca) a buchaetas...* Al sainet *El cepillet de los dientes.*
3. A COSTERETAS *loc. adv.* Acció de dur a algú sobre, «a cuestas» Diccionari Amigos de Enguera. També existeix en castellà la forma «a caballito» o «a corderetas» derivat de «cordero» pel fet d'agafar-los per damunt dels muscles.
4. A FER LA MÀ DNV: *loc. adv.* Molt lluny.
Va el Ricardo y l'arrea una trompá al mango la paella que la va her blincar y se'n van ir, ella y el güego a fer la má. Al sainet *La fiesta de Santa Cruz.*
5. A PANCHÀ BUIDA *loc. adv.* Literalment vol dir tindre l'estómac buit, estar sense menjar. Figuradament vol dir que no és bona idea afrontar els dols, sense menjar o sense estar preparat en un sentit més figurat.
Pero yo te digo que los duelos asina, a pancha buida, tarañinas t'harán en el umblico, al sainet *La fiesta de Santa Cruz.*
6. A RABO TORTERO *loc. adv.* Llevar a algúen a vueltes de un lado para otro, al retortero. DLE: *loc. verb. coloq.* «Andar sin sosiego de acá para allá». Diccionari Amigos de Enguera: Llevar a rabo tortero. *El fargandán ixe lo lleva to a rabo tortero. El perol m'iba a rabo tortero, ¿qué collons hago yo ahora? Y me puse a pensar, ¿sabe?* Al sainet *El puntal del muerto.* Joaquín Aparicio Ballester
7. AFRONTE *sust. m.* Deshonor, deshonra, vergonya. Situació vergonyosa.
No veas tu l'afrente que va pasar. També *¡Ay, lo que m'ha pasau! Si en ca estoy toa afrontá,* al sainet *Y el del Oliii!* de Mª Amparo Garrigós.
8. AGARRAR LA PIGOTA *loc. verb.* Contraure la pigota. [piɣó'ta] DNV: *f. PAT.* Malaltia infecciosa, contagiosa i epi-

dèmica, causada per *Poxvirus variolae* i caracteritzada per febra alta, cefalàlgies, vòmits, dispnea, taquicàrdia i erupció en les zones de flexió. En castellà «la viruela».

Acuérdate de otra vez, cuando yo era una crianza, que va agarrar la pigota, al sainet *El ball de Parra* de Emilio Granero i Pepe Ciges.

9. A LA VUELTA LO VENDEN TINTO dita Cast. Desentendre's d'un assumpte que et demanen, ignorar alguna cosa que volen que faces.

Qué, ¿no sabías que a la vuelta lo venden tinto? Pos ven a por otra que aquí t'espero... Al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.

10. ALGUACILAO Diccionari etimològic de Coromines: 'soportar un peso'. El fet d'estar «alguacilao» per metonímia vol dir estar cansat, irritat, esgotat per suportar una càrrega, una responsabilitat.

Las monjas están alguacilás de tanto limpiar al sainet *Conversaciones en la porchá*.

11. AL HOMBRE QUE VEAS CARGAO NO HACE FALTA PREGUNTAR SI ES CASAO refr. Quan un home va carregat, és a dir, que té responsabilitats, se sap que és perquè està casat.

– *Xiquet, ¿pa qué tan cargao?*

– *He sentido agüela, “que al hombre que veas cargao no hace falta preguntar si es casao”*

– *No, si chascarrillos y charrás no nos faltarán, romancero...*

Fragment del sainet *Conversaciones en la porchá*.

12. ALMIDONAR HASTA EL ESCAPULARIO ALMIDONAR. tr. Banyar la roba blanca en midó en aigua, i, a vegades, bullit, per a posar-la tesa. || ESCAPULARI. DLE: *m. REL*. Objecte devot format per dos trossos xicotets de tela units amb dos cintes llargues per a tirar-ho al coll. || Emmidonar una peça fins al punt que quede molt dura i rígida, fins a quedar com un escapulari.

En cuenta con ella, porque con el geniet que se gasta, al primero qu'agarre, ¡l'almidona hasta el escapulario! Al sainet *Las Mujeres*.

13. AL QUE TIENE BUEN HAMBRE NO HAY PAN DURO refr. cast. Quan n'hi ha fam, tot s'hi val. No n'hi ha pà que siga massa dur per aquell que té fam.

En la alasena encara queda queso y cansalá y una gaña sobran de la sena, que, con buen apetito, encá está buena manque esté resequida. Asina que, por mi, ya no me apuro, que bien dice, Corpet, viejo refrán, que al que tiene buen hambre no hay pan duro.

Al sainet *La fiesta de Santa Cruz*.

14. ANDAR POR UN CAMPO LABRAO DE PUNCHONES dita que es refereix a dur a terme una tasca arriscada o trobar-se una situació complicada o perillosa.

¡¡Cojona mante!! No seas pesaico... que t'estás poniendo una meaja empalagoso y m'estás haciendo andar por un campo labrao de punchones, al sainet *Conversaciones en la porchá*.

15. ANDE CAGAS TE DEJAS LA MIERDA expr. malson. Dit a algú que desordena tot allò que utilitza i evidencia que hi ha estat.

– Vale agüela. Me voy.

– ¡¡Espate un minuto!! ¡¡Antes lo replegas tó!! Que ande cagas te dejas la mierda. Cada trasto a su puesto.

Al sainet *Conversaciones en la porchá*.

16. ANDE CRISTO PERDIÓ EL GORRO dita referida a un lloc llunyà. || Sin.: *El quinto pino*. Usual en castellà, junt amb altres com «el mechero» o «la sabata» en català.

Y cuando aplegaba allá ande Cristo perdió el gorro, allí, ni perra, ni porro, ni cau, ni conill, ni cap... Al sainet *El Museo de la vedriola*.

17. APOMPONARSE v. intr. prnl. Posar-se a la gatzoneta. També col·locar-se, acomodar-se. En valencià aponar-se, DNV: Deixar-se caure en un seient amb tota comoditat. Potser té el seu origen al mot *pompa* referit a la part darrera del cos humà que s'usa per seure.

Asiéntate en esta caireta que yo me apompono en esta otra, al sainet *La Enramà* de José Antonio Palop Ibáñez.

18. ¡ARDE LA CEBOLLA! expr. Referit a una reacció intensa davant una situació d'escàndol, com si es tractara d'una ca-

tàstrofe. Metàfora del fet que la ceba fa plorar, irrita els ulls i molesta.

En aquella casa se cai un vaso lleno de agua al suelo, y ¡arde La Cebolla! A la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

- 62 | 19. ARMAR UN CASTILLO expr. eng. Calfar-se el cap, complicar les coses o exagerar-les.

No te armes ixe castillo al sainet *El ball de Parra* de Emilio Granero i Pepe Ciges.

20. ARMAR UN GUIRIGAY [armár un giri'aj] expr. sin.: muntar un escàndol. DNV: m. Confusió que es produïx quan molts que parlen, criden o canten alhora o desordenadament. *Armas un guirigay que s'entera toa la vecindá*, al sainet *La Enramà* de José Antonio Palop Ibáñez.

21. ARREA CASTAÑA interj. Serveix per a expressar diverses emocions com sorpresa, condescendència o enuig. En castellà s'utilitza l'expressió semblant *toma castaña*.

22. ARREA COSTIPAU interj. que expressa molèstia o destorb cap a algú.

Arrea costipau si ves tú el parecido, al sainet *El Santo de la Ramona*.

¡Arrea costipau!! Quin chasco... Nosotras qu'habíamos hecho planes pa sentarse juntos en la boda de la Marujeta. Al sainet *La Enramà* de José Antonio Palop Ibáñez.

23. ARREANDO CON LOS FAROLES dita, cast. *¡Adelante con los faroles!* Indica el ferm propòsit d'iniciar o continuar alguna cosa, malgrat les dificultats o molèsties. || També referit al fet d'acomiarar-se després d'una trobada amb un to desenfadat i alegre per mantindre el bon humor i l'esperit festiu.

Expressió amb què finalitza el sainet *Las mujeres: Besicos a tos, y arreando con los faroles*.

24. ARREAR PUERTAS P'AFUERA loc. verb. Fugir, exir corrent.

Haber arreau puertas p'afuera, al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.

25. ARREAR UNA BASCOLLÁ loc. verb Cat. Pegar una bescollada, un colp al bescoll.

- ¡A ver si te arreo una bascollá que te hago besar el suelo! Al sainet *El Boltizo* de Emilio Granero i Pepe Ciges.
26. ARREARSE UNA PUNCHÁ DE MIEDO loc. verb. Punxar-se la pell amb un objecte o una planta.
M'arreó una punchá de miedo, al sainet *La Enramá* de José Antonio Palop Ibáñez.
27. ARRIMARSE A BUEN ÁRBOL loc. verb. Acostar-se a persones de les quals es poden traure profit o avantatges. Es coneix en castellà la dita *Quien a buen árbol se arrima buena sombra le cobija*.
A buen árbol s'arriman estos al sainet *El Santo de la Ramona*.
28. ARRUPIDO COMO UNA PANSA expr. Del verb «arrupir» en català traslladat al sentit arrugat d'una pansa, per tant, per metonímia vol dir espantar-se o preocupar-se.
Mos ha puesto el corazón arrupido com una pansa, Juanico al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na*. També apareix el verb català «arrupir-se» al sainet *Museo de la vedriola: se me arrupieron los zapatos de charol*.
29. ASPICCHARLA, cast. col. Arribar a la fi de la vida, morir-se.
|| DNV: espitxar-se [espitjarse] v. pron. Anar-se'n ràpidament.
Y que no apareza tamién la hija!, porque entonces, l'aspichas, a la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop de José Antonio Palop Ibáñez.
També es registra aquesta forma amb grafia catalana «espitxar» [espitjár] al sainet *La fiesta de Santa Cruz: el día que falte su agüela, que cualquier día espitxa, [...]*
30. ATIZAR EL BRASERET loc. verb. DLE: remover el fuego o añadirle combustible para que arda más.
Hace un momentico que h'atizau el braseret al sainet *Nocturno en Zalamera* de Granero i Ciges. || *Braseret*: Estufa tradicional col·locada baix de la taula per calfar-se en hivern.

B

31. BACORÁ (PEGAR UNA) [bako'ra] sust. f. Colp fort contra el sòl, semblant al que peguen madures en caure de la figue-

ra. En castellà la bacora és el fruit anomenat «brevia» encara que també en català junt amb sinònims com figafior.

Del chillo que pagar en pegarse la bacorá, salen corriendo como cobetes al sainet *Una charraeta* de Santiago Aparicio Belda.

- 64 | 32. BACORINDO, ser [bako'rindo] expr. despect. Dit d'aquella persona simple, tímida i poc espavilada. El personatge de Paca ho explica: ser poquica cosa, tímido, al sainet *La Enramá* de José A. Palop Ibáñez
33. BOLTIZO CAGÁU, QUE NO M'HAN DAU dita que pertany a una cançó popular típica del bateig que diu *Bautizo cagao que a mí no me han dao, si cojo el chiquillo lo tiro al tejao*. Aquestes paraules remetent al caràcter obligatori de batejar als xiquets i xiquetes tal com diu la tradició de l'església catòlica.

C

34. CADA MOCHUELET A SU OLIVERETA expr. idiomàtica del cast. però adaptada al valencià, esdevé *mochuelet*. Serveix per a indicar a cada un que ha d'anar a la seua casa i atendre els seus assumptes, típic quan un grup d'amics i amigues s'acomienzen per anar a les respectives llars.
35. CADA PUCHERICO TIENE SU TAPAORETA dita fig. Vol dir que tothom té una parella adequada per a ell o ella amb qui encaixar. També es coneix en català *cada olleta té la seva tapadoreta*, coneguda a través de la paremiologia catalana, que, alhora estableix com equivalent l'expressió en castellà *cada oveja con su pareja*.
36. CAER ROLLÁ [kaér rolá] loc. verb. DCVB: Caure rollat, caure rodó (val.). *Vai caer rollá del mal*. *M'arreó una punchá de miedo, y que, por vergüenza, no me va caer rollá del mal y de la impresión*, al sainet *La Enramá*.
37. CAER UNA CALDA [kaér una kálda] expr. DNV calda [kálda] f. Meteor. «Ardència de la terra i de l'ambient per l'acció del sol, que provoca una sensació intensa de calor». *Quina calda que cai siempre fa fiestas* al sainet *Hoy hacemos buñuelos* de José Antonio Palop Ibáñez.

38. CAERSE UNA COSTRALÁ loc. verb. Caure de costat, ho explica el personatge de Paca al sainet *La Enramá: caerse una costralá es caerse un bac de lau*, i afegeix *porque si es de frente se dice una morrá o panchá, o si es d'espalda se dice una culá*.
39. CAPUANA expr. Tindre capuana, tindre mal de cap, trobar-se malament.
¿Asina que la vecina roín que nos va her pillar un capuana de desgustos a mi Paca y a mí hendo mos creer que s'ibamos a diseparar por culpa del señor Tuestoy, vas ser tú...? Al sainet *La Enramà*.
40. CASAMIENTO Y MORTAJA, DEL CIELO BAJAN refr. del cast. *matrimonio y mortaja, del cielo bajan*. Pot referir-se al fet que ambdues són qüestions vitals que cauen del cel i s'han d'acceptar.
41. CASCAR MÁS QUE LAS GRANOTAS (del viver de Lucena en el mes d'agosto). loc. verb. cast. i val. Parlar molt, de manera continuada o constant. *Cascar* v. cast. col. *charlar*; *Granotas* calc del val. -cat. Refereix a algú que parla sense parar, fet que es compara amb el constant soroll que fan les granotes, especialment a l'estiu. Diccionari de Gulsoy p. 146: *cascar* v. intr. *Hablar mucho y con pesadez y fastidiar* (uso general). Expressió treta del sainet *La Marfega de Palloques*, autor anònim (1977).
Pues eso será en otros lugares, porque esta noche ha cascau más que las granotas del viver de Lucena en el mes de agosto al sainet *La Marfega de Palloques*.
42. CHAFARLE LAS NARICES A ALGUIEN loc. verb. Fotre, molestar o perjudicar a algú de manera intencionada.
Total pa chafarles las narices a los bucaranes de la calle, es mejor tener buena vecindat y en pau al sainet *Los tres bailes*.
43. CHÉ [tʃé] interj. [tʃé] (cast.), [tʃé] (val.). IEC: interj. polivalent típica del País Valencià, usada per a expressar diversos sentiments, com admiració, entusiasme, alegría o enuig.
¡Che, qu'estroza! dins *Las Carabazas del tío Cerilo* de Mª Amparo Garrigós.
¡¡Che qué suerte!! ¡¡pebrazos al laico del coche!! Dins *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

44. CHE, ANDE VAS, SI AQUÍ HAY DE TO dita típica en-
guerina emblemàtica que apareixia a un rètol a l'entrada del
poble amb l'objectiu de promocionar el comerç local.
45. CHINO-CHANO [tʃinoʃáno] adv. A poc a poc, amb cal-
ma, pausadament.
*Cogí el lomo de la calzaeta, chino-chano pàrriba, aspacico, li-
brando la selva de maleza, dins El puntal del muerto de Joa-
quín Aparicio Ballester.*
46. COJONA [ko'xona] interj. vulg. DNV: S'usa per a expres-
sar enuig, admiració, entusiasme, sorpresa.
*¡¡Cojona!! No amos ni empezao, y ya vas poniendo tiempos y
pegas... Al sainet Conversaciones en la porchá.*
47. COJOPIO [ko'xopjo] interj. vulg. Expressa sorpresa o estu-
pefacció. En valencià *collons*.
*¡Cojopio, si es Miguelito el Biendicho! Al sainet El Tintero de la
Ayala, obra de Pepe Ciges i Emilio Granero.*
48. COMO CACHORROS EN TETA loc. verb. Estar bé agar-
rat. També pot significar beure molt per la metàfora d'ali-
mentar-se de la mare.
49. COMO PELOTICA EN VIENTO expr. Vol dir circular
com una piloteta que és arrossegada pel vent, és a dir, amb
fluïdesa, rapidesa i naturalitat.
*Qu'en d'hay muchos dichos y decires que van por ahí como pe-
lotica en viento al sainet Las mujeres.*
50. COMO PERA EN UN TABAC loc. adv. Val. DNV: com la
pera en el tabac (o com una pera en un tabac) loc. adv. De la
millor manera possible, ben cuidat i afalagat.
*¿Están tos bien? Ya, ya veo, tos bien repantigaus, como pera en
un tabac... Al sainet Una Misacantá de Jaime Barberán Juan.*
51. COMO PIEJOS EN COSTURA expr. loc. adj. cast. Situa-
ció en la qual hi ha moltes persones en un espai reduït amb
dificultat de moviment, fa referència a la forma en què els
polls s'aglomeren en els plecs de la roba per a refugiar-se.
Cast. vulg. *piojo*. Diccionari de Gulsoy p. 365 piejo m. *Piojo
(Eng, Anna, Chella, Bolb, Quesa) vivir como piejo en costura
loc. verb. Vivir muy apretado (Eng).* Expressió treta del sainet
Y el del Oliiii!, Mª Amparo Garrigós (2012).

Míralos, to los gandulazos del pueblo en un pegot, como piejos en costura al sainet Y el del Oliiii! de l'autora Mª Amparo Garrigós.

52. CORRER COMO UN GAMBO loc. verb. cast. val.-cat. Indica córrer ràpidament, de pressa, amb molta velocitat. DCVB gambar: v. intr. Caminar fent passes llargues; fer gambades (Empordà, Vallès, Barc.); cast. *andar a zancadas*. Vocabulari de Gulsoy p. 261 *correr como los gambos loc. verb. Correr muy rápidamente* (Eng, Chella, Bolb). Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 775 *córrer com un gambo*. loc. comp. pond. o intens., 'córrer molt de pressa'. Expressió que apareix als sainets *La fiesta de Santa Cruz*, Juan Bautista Sanchis (1890) i *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

¡Ay, Manolín! Tú corriendo como un gambo detrás de los conejos y las llebres al sainet *El Traile de los botonetes*.

¡Chico, corre como un gambo! Al sainet *La fiesta de Santa Cruz*.

53. COSTAR MÁS EL POT Q'EL UNGÜENTO loc. verb. cat. Vol dir que l'envàs té més valor que l'ungüent, el contingut que porta dins. Pot esdevé un calc del valencià mentre que *ungüento* és castellà (DCVB ungüent). Expressió treta del sainet *Conversaciones en la porchá*.

¡¡Cojona!! No amos ni empezao, y ya vas poniendo tiempos y pegas..., y no cojas tanta cosa a la vez, a ver si te cae..., haz dos viajes y no seas tozudo, a ver si nos cuesta más el pot q'el ungüento, al sainet *Conversaciones en la porchá*.

D

54. DAR EN EL CLAVO expr. cast. Encertar de manera exacta, amb precisió.

Hemos dau en el clavo, al sainet *Museo de la vedriola*.

55. DAR PENA (alguna cosa) loc. verb. cat. Molestar, destorbar un objecte a una persona.

A ver si te va dar pena algo al monòleg *Conversaciones en la porchá* de D. Joaquín Aparicio Ballester. || Dormir en pena:

ha dormido muy en pena y tengo el costral boñao, al sainet *Nocturno en Zalamera* de Granero i Ciges.

56. DARLE VUELTAS A LA MELONA expr. cast Pensar molt al voltant del mateix tema. Sin. Pegar-li voltes al cap. Pot fer referència al fet d'emprar carros per traslladar la fruita antigament.

Pos resulta que estaba yo el otro día espolsando cacau y, no sé cómo ni por qué, acordándome de cosas qu'ha sentido dir de las mujeres, va empezar yo a darle vueltas a la melona, porque si unas me cuadraban, otras no tanto. Al sainet *Las mujeres*.

57. DE BOT EN BOT expr. cat. Fa referència al fet d'emplenar-se (de gent) ràpidament un lloc. En català té un altre significat, IEC: *Anar de bot en bot*: anar pegant salts. Però s'ha trobat amb el sentit d'haver-hi molta gent.

Pos no tardar que aquello se pone de bot en bot, al sainet *El Santo de la Ramona* de Mª Amparo Garrigós.

58. DE MALA VETA expr. cat. IEC: Estar de mala veta: estar de mal humor, no tindre ganes de dir res. Sin.: de mala llet. *Pos ixo será hasta que me agarre un día de mala veta y le trenque las costillas*, al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na*.

59. DE VEZ EN VEZ loc. adv. cast. sin. «De vez en cuando, de tanto en tanto», ocasionalment.

60. DEJAÍCO CAER loc. verb. Col·locar, posar (un objecte) al seu lloc. || Col·locar-se, posar-se (algú) còmode. *Voy a dejarme caer un ratico antes de que vengan los muñacos.*

¡¡Che!! ¿no lo ves ahí, dejaíco caer? Al sainet *Conversaciones en la porchá*.

61. DEJAR UN TERRENO TRACTORAO loc. verb. Dit del fet de deixar un terreny sense collita, per metonímia de la tasca que fa el tractor al camp.

Los arreplegué tós y los amagué bajo el lentrisco aquel, con la cesta embrotá tamién. Tó bien escondidico. En esas que me dije, voy a menear al nano este una mejica fuera de to los escarbaores que he'cho, mal sea sospechen y me digan algo, pues había dejao aquel terrero tractorao. Al text *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

62. DEL CIELO PA BAJO, CADA UNO VIVE CON SU TRABAJO refr. cast. sin. *De Dios abajo, cada uno vive de su trabajo* i *de tejas abajo, cada uno vive de su trabajo*. Fa referència al fet que cadascú es guanya la vida amb el seu treball, a diferència de Déu qui està dalt i no treballa.

69

E

63. EL QUE NO NOVICHEA NO S'ENTERA loc. verb. Cal dotorejar, escoltar i estar alerta per assabentar-se d'allò que passa, si no estàs pendent, no estàs al corrent de les notícies. *El que no novichea no s'entera [...] pos pa arriba, que yo quiero novichear to esto*, al sàinet *Los Pastoretos d'Engra*, d'autoria anònima (1949).
64. EL VINET DEL CHARRAL, (que entra por la boca y sale por el pardal) dita típica enguerina. El Charral és una zona natural coneguda a Ènguera, així s'afegeix la rima «pardal» referida al membre viril. *El vinet que hemos degustado, que seguro que es del Charral* a la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.
65. EMBIZCAR LAS CARRASCAS loc. verb. Pot referir-se a l'acció d'embrutar les carrasques. DCVB «especialment de matèria greixosa o apegalosa (or., occ., val.); cast. *pringar, zurruscar*».
66. EMBOCAR UNA ZAMARRÁ. Pegar-li un colp una persona a una altra. Embocar: embocar: entrar per la boca, DCVB || Zamarrá: sust. f. Golpe propinado a otro en una disputa (diccionari *Amigos de Enguera*). Como un día d'estos coja a la madre medio alvertida y l'emboque una zamarrá... Al sàinet *El Santo de la Ramona* de Ma Amparo Garrigós.
67. EMPAPARSE DE TO loc. verb. Assabentar-se de tot allò que passa, per metonímia del fet d'emplenar-se el cervell d'informació. || DCVB: també «empapar-se» en català existeix però aquest és un castellanisme. *De toas las pasaicas te empapas* al sàinet *Conversaciones en la porchá*.

68. EMPORCARSE O EMPORCAR ALGO [empor'karse]
Derivat del mot català «porc» el qual pateix un procés de gramaticalització.
Ya has emporcau to esto, t'ha faltau tiempo o Me lo tornan bien sudau y hecho una porcá al sainet *La fiesta de Santa Cruz*.
69. EN JUNIO SI PICA EL SOL, NI MUJER NI CARACOL
refr. cast. Vol dir que, al mes de juny, quan fa calor, ni les dones ni els caragols ixen al carrer.
70. EN LA GLORIA ESTEA expr. cast. sin. Que en la gloria esté. Aquesta expressió remet respecte i afecte quan s'anomena a algú que ha faltat. És una fórmula amable per a desitjar que l'ànima del difunt repose en pau en el cel, és a dir, la glòria.
¡Pobret, En la Gloria estea! dins el Sainet *Museo de la vedriola*.
71. ENCENDERSE COMO LOS MISTOS DE TRACA loc. verb. cast. i cat. Referit a una persona que s'enfada o es molesta de forma ràpida, que no té paciència o també en el sentit que algú entra en calor per embriagament. Vocabulari de Gulsoy p. 321, misto m. Cerilla. *hacerse mistos* loc. verb. *Hacerse pedazos* (Quesa, Bic). Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 1006, encés igual que un misto loc. comp. usada per a ponderar l'embriaguesa.
Va, Maruja, tengamos el santo en paz, bonita, que t'enciendes como los mistos de traca al sainet *El Santo de la Ramona* de Mª Amparo Garrigós. També és coneguda l'expressió: *Preparados, listos, cajica de mistos* en l'oralitat.
72. ENGAÑARSE MÁS Q'UN ESCOMBRAOR ASTAJO loc. verb. val.-cat. Referit a aquell que té problemes de vista i comet equivocacions, remet al fet d'escombrar el camp sense mirament, netejar el camp tallant totes les herbes o vegetació que hi ha. DNV: escombraor sin. agranaor. DCVB: Utensili format per un drap posat a l'extrem d'un mànec, que serveix per a escombrar el forn (Maestr., Cast., Val., Cullera, Mall.); cast. *barredero*. Vocabulari de Gulsoy p. 231 escombraor: podador. escombra(d)or m. 1. *Palo largo y delgado con un trapo en la punta que sirve para limpiar las cenizas en el horno (uso general)*. Expressió treta del sainet *Nocturno en Zalamera* de Emilio Granero i Pepe Ciges.

La vista mía s'engaña más q'un escombraor astajo al sainet Nocturno en Zalamera.

73. ENJUAZAU O ENCHUGAZAU (estar) [enxu'ɣaθaw] [entʃu'ɣaθaw] cast. cat. Estar animat, amb ganes de divertir-se i fer bromes.

¡¡Serás gandulón!! ¡¡Como t'arree una bascoyá!! Que ya me dijeron tus padres..., que este verano, en el almacén de la fruta tós trabajando..., tus tíos con tus primas..., tu hermano y tus hermanicas..., y tú por ahí enjuazau to'l día; al sainet Conversiones en la porchá.

74. ENREDRAÍCA TE FUE LA VIDA [enredraíka] Dit a algú que va tindre (o té) la vida rebolicá, complicada o desordenada.

Enredraíca te fue la vida y no mercaste un buen final al text El puntal del muerto de Joaquín Aparicio Ballester.

75. EQUILICUATRE adv. coloq. [ekili'kwatre] Expressa assentiment o conformitat. Sin. D'acord, això és. De l'it. *eccoli qua* DRAE.

76. ESCANDILARSE CON ALGUIEN loc. verb. cast. Interessar-se per alguna persona. || DRAE: quedar impressionat per algú. Metàfora d'un candil que il·lumina.

Seguro que t'habrás escandilau por ahí con algún mocosito como tú. Ana a la seua filla Gracia a la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

77. ESMIRRIAU COMO UN PAJARICO loc. adj. cast. col. Presentar un aspecte físic desmillorat, prim o escàs. Esmirriau adj. cast. coloq. sin. DRAE: flaco, escuchimizado o consumido. Cat. sin. magre, IEC: sec de cara, de poques carns. Vocabulari de Gulsoy p. 236: esmigrau, grá (var. desmigrau) adj. *Demacrado, consumido, enflaquecido* (Anna, Chella, Bolb, Bic). cat.-val. migrat 'escàs, mancat del desenrotllament degut'. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 1146 comp. pond. o intens. «m'ha deixat més tieso y mut / quel pardal de Sen Chuan» (Ovara, 1885b: 285). Expressió treta del sainet *La Enramá* de José A. Palop Ibáñez (2011).

Como un pajarico, esmirriau y pequeñico al sainet La Enramá de José Antonio Palop Ibáñez.

78. ESRÍÑONAU [es'tar esriɲo 'naw] expr. cast. Metonímia de rinyó, estar esgotat, cansat, dolorit per metonímia de l'òrgan del ronyó. El tío Pere, esriñonau, loma arriba renqueaba por llegar pronto hasta el cau.
79. ESTAR CARCHOFAO [es'tar kar'tʃofao] expr. cat. Metonímia de carxofa. || DNV: Persona fluixa d'enteniment o de voluntat. En aquesta línia, també pot referir-se a algú que té certa edat i ja no té la mateixa mobilitat que quan era jove. *Ahí en la mercedora estará usted bien..., yo soy más d'esta butaqueta, me para más altica y no estoy tan escarchofao* al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.
80. ESTAR CHALAÍCO [es'tar tʃala'iko] expr. cast. Dit d'algú que no manté el seny. Sin.: boig, atrotinat o capbuit. *¿Pero no t'has dau cuenta que tie unos cuantos fadrís chalaícos por ella?* Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.
81. ESTAR CON EL MORRO ARRUPIDO. Estar enfadat, a disgust o molest. Y a tú qué te pasa que vienes con el morro arrupido?
82. ESTAR CON LA IDEETA DE ALGO. expr. típica d'Énguera. Tindre alguna cosa al cap pegant-li voltes, tindre ganes d'alguna cosa.
83. ESTAR DESCONCHUNTAO [es'tar deskonʃuntáu] loc. verb. DNV: adj. Que no té la unió corresponent entre les peces, principalment entre els ossos. Es diu d'una persona que està molt cansada, que li fa mal tot el cos. *Ay agüela, deje, con ixos apretones me desconchunta* al text *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.
84. ESTAR DESPEPITÁ POR SABER ALGO [es'tar ɖespepi'ta] Tindre o mostrar inquietud o curiositat per saber alguna cosa. Coromines: pp de «despepitarse». || DRAE. col. «Mostrar vehementemente afición a algo». *Usted dice que soy novichera, pero desde q'hamos entrau estoy despepitá por saber una cosa*, al sainet *Los Pastoretas d'Engra* d'autor anònim (1949).
85. ESTAR ENCORETES [es'tar enko'retes] cast. «en cueros», sense roba, se li afig el sufix diminutiu *-etes* molt típic en-

guerí que arriba segurament de la tendència al diminutiu del valencià.

*Si m'han retratau enterica [...] que yo me creía qu'estaba enco-
retes, como una d'ixas del estristís, al sainet Y el del Oliii! de*
Ma Amparo Garrigós.

86. ESTAR HECHO UN ABELUCHO [es'tar 'etʃo wn aʒe'lutʃo]
Diccionari de la parla enguerina: «adj. fig. y fam. Dicho de
una persona: ingenua y con poca iniciativa. *Té están tomando
la delantera, porque eres un abelucho*».

– ¿Y de quina marca tan fanfarrona dices qu'es esto?

– De la marca Delmer

– ¿Quina?

– ¡Del mercau, abelucho!

Al sainet *El Santo de la Ramona* de Ma Amparo Garrigós.

87. ESTAR HECHO UN ROLLIZO Expr. Cast. Tindre bon
pes o un aspecte saludable.

*Mire, tío Antonio, yo soy hombre de formalidad chove, sano,
hecho un rollizo* al sainet *La fiesta de Santa Cruz* de Juan Bau-
tista Sanchis.

88. ESTAR MÁS GRILLÁ QUE UNA CREÍLLA VIEJA *expr.
cast. cat.-val.* Estar sonat, fora de seny, o també estar tarat. El
significat de l'expressió completa esdevé una analogia entre
una creïlla vella i el fet de perdre el seny pel pas del temps.
Cast *grillado* adj. col. ús *general* *Loco, chiflado*. Creïlla: Val.
creïlla [kreíʎa]. Vocabulari de Gulsoy p. 183 *creilla* (Eng),
querailla (Anna), *queradilla* (Chella), *credadilla* o *queladilla*
(Bolb, Nav), *queradilla* o *quereilla* (Quesa, Bic) f. *Patata, cria-
dilla. es un castellanismo, procedente del cast. dial. criadilla (de-
rivado de criar)*. Diccionari de Fraseologia de Martí Mestre p.
840 *grillar-se*: sin. fugir, anar-se'n, «trastornar-se la ment».

¿Pero tú no te das cuenta que estás estás más grillá que una
creilla vieja? Al sainet *Pa sainetes engra u aquí no ha pasau* na
de Jaime Barberán Juan.

89. ESTAR MÁS SORDO QUE UN TEJO *loc. verb. cast.* Es-
tar completament sord, no sentir res. Vocabulari de Gulsoy
p. 460 *tejo m. Pedazo de teja, de piedra o de metal de forma
redondeada que los niños usan en sus juegos (uso general)*.

Mire, este es mi marido, el Tío Esclafaico, un buenazo, que está más sordo que un tejo, al sainet Una misacantá de Jaime Barberán Juan.

90. ESTAR MÁS VERDE QUE UNA CEBa *loc. verb. cat.* DCVB Esser (una fruita) *verda com una ceba*, o *més verda que ceba*: esser molt verda, estar lluny de la maduresa. «Aquest préssec és verd com una ceba» DNV: *loc. verb.* Ser, algú, immadur o estar poc preparat. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 438 *més verd que una ceba*: *loc. comp. pond.* o intens imatge basada en l'aspecte de la ceba; p. 1131 *més verds que els pàmpols d'una figuera*. Expressió treta de la comèdia *El Asilo*, de José Antonio Palop Ibáñez (1998).

91. ESTAR MÁS VIEJO QUE LA ESTORETA DE LA FALLA *loc. verb. cast.* Dit d'alguna persona o objecte vell, antiquat o desgatat. Vocabulari de Gulsoy p. 242 *estoreta* significa *alfombra*. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 1240: *més vell que el ploure (sin.) vell com un carranc* (p. 406). Expressió treta del sainet *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).

—¿Qué tiene novio la Carolina y yo sin enterarme? ¿Y por qué no se casan?

—¡Ay, Baltasar, qu'estás más viejo que la estoreta de la falla! Pa qué s'en van a casar si hoy ya tienen to las faenas hechas.

92. ESTAR SOBRE ASCUAS *expr. cast.* Trobar-se en un estat d'inquietud, nerviosisme o preocupació, sobretot quan s'espera una notícia.

Prosiga usted, que estoy sobre ascuas por acabar de conocer las buenas noticias que m'está contando, a la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

93. ESTAR TIZNAO *loc. verb. cast.* Estar en un estat d'embriaguesa, anar begut, estar baix els efectes de l'alcohol.

Que ya me dijeron tus padres..., que este verano, en el almacén de la fruta tós trabajando..., tus tíos con tus primas..., tu hermano y tus hermanicas..., y tú por ahí enjuazau to'l día, que llegabas to tiznao como un cendrero. Al sainet *Conversaciones en la porchá*.

94. ESTAR TRIÁ expr. enguerina. Probablement amb influència valenciana. Significa estar alterada, marejada, esgotada o atabalada.

Ramoneta, es que, con estos calores está una algo triá, al sainet El Santo de la Ramona de M. Amparo Garrigós.

95. ESTIMARSE MUCHO ALGO expr. cat. Appreciar molt un objecte, donar-li valor sentimental a alguna cosa normalment personal.

Eso sí, tenga cuenta no l'arree una patá a l'alambarrera que me l'estimo mucho aunque tenga más años que la regalicia, dins El puntal del muerto de Joaquín Aparicio Ballester.

96. ESTIRAN MÁS DOS MAMAS QUE DOS REATAS cast. Reata: corda o soga que serveix per a lligar, subjectar o conduir animals, especialment cavalls i mules. Expressió vulgar que fa referència al desig sexual dels homes cap a les dones. *Este no escarmentará mai de la vida. Ay, que verdá es que "Estiran más dos mamás que dos reatas" al sainet Las Mujeres.*

F

97. FLACHIBURRO exp. Enguera. ¡aflachi burro! Expressió utilitzada al joc de *fava*, típic dels infants però també dels adults –homes– en les festes també coneguda com a *xurro va*, quan algú no pot amb tant de pes i «flaquea». Per metàfora ha passat al vocabulari popular en altres contextos com ara el fet de no poder suportar una càrrega econòmica o moral, tal com diu Gulsoy a *El vocabulari de Enguera y la Canal de Navarrés* (68, 2024).

Y ya te ves tú a los guardias, cargaicos como burros pa'riba con el taut, atabicao de pebrazos, que no veas como se quejaban de lo que pesaba, y yo les decía: - pues eso será que los gusanos van comiendo y ya se van engordando. ¡¡Venga, que n'os queda na!! Les iba'nimando. ¡¡No vayáis hacer flachiburro!! Dins El puntal del muerto de Joaquín Aparicio Ballester.

G

76 |

98. GUILOPA ZALAMERA (ser una) cat. DNV: hàbil o astut per a aconseguir el que vol, que obra amb picardia. Probablement és un castellanisme. || Zalamera fa referència a una persona adoloradora, afalagadora o queda bé.
¿Pero no t'has dau cuenta que tié unos cuantos fadrís chalaicos por ella? Es una guilopa zalamera al sàinet *Pa sàinetes Engra u aquí no ha pasau* na de Jaime Barberán Juan.

H

99. HABER ROPA TENDIDA cast i cat. loc. verb. DNV: haver-hi algú present davant del qual no convé parlar d'alguna cosa.
100. HACE UN FRÍO QUE CAEN LOS PAJARICOS CHELÁUS expr. fig. Eng. Hipèrbole utilitzada per a expressar que fa molt de fred i que, per tant, cauen els ocells gelats per la baixa temperatura.
101. HACER EL MACHO Sin. de fer el burro. *Macho* sovint s'utilitza com a sinònim d'animals com el burro o l'híbrid de l'ase i l'egua o del cavall i la somera (DNV).
102. HACERSE UN QUITE EN LA FRENTE loc. verb. Eng. sin. de ferida. Fer-se una ferida al front.
103. HOMBRE ROMANCERO VAGO Y MAL HACENDERO refr. Eng. Dit d'aquell que conta romanços, s'entreté i, per tant, no fa la seua feina perquè es dedica només parlar. || DNV: «romancero» adj. i m. i f. Amic d'anar amb romanços, històries llargues i importunes, dilacions o excuses.
104. HORRO ['o ro] Expr. sense pes, lleuger. Caminar horro. Cast. antic *lliure*. Cast. «ahorrar» pel fet d'alliberar uns diners per no gastar-los.
 –¿Cómo ha dicho usted? ¿Horro? ¿Y eso qué es?
 – Pues sí, horro. O sea, sin peso, libre de carga.
 Significat explicat per Matías Aparicio al text «La parla en-guerina».

105. IR ALBERCOCAU, Á [al βer 'ko kaw] Expr. Dit d'una persona que està desmillorada, despistada o cansada i, per això ha perdut la vitalitat mental o física.

To son faenas lo que tienes y cada día te veo más albercocá, al sainet *Una charraeta* de Santiago Aparicio Belda.

106. IR BIEN ANDONGAO, Á [an don 'ga o] expr. En valencià vol dir «arreglar». S'agafa aquest significat metafòric i es trasllada a la característica humana per dir que alguna persona s'ha arreglat o s'ha mudat. En aquest sentit pot significar estar apanyat, guapo, decent, net o ordenat.

Pos a mi mujer no la pilláis, que s'en d'ha ido toa andongá no sé aonde, al sainet *¡Y el del Ollí...!* de M. Amparo Garrigós.

107. IR DE RAPA Y FUCH [de 'ra pa i 'fu tʃ] adv. cat. D'arrapari-fuig. Sin.: A cuitacorrents, amb pressa, a tota velocitat, ràpidament, veloçment

108. IR MÁS LENTO QUE EL CHANGAI loc. verb. Eng. Anar molt a poc a poc, molt espai, amb una velocitat reduïda, sol ser referit al transport.

109. IR TO AZACANAU, Á loc. verb. cast «azacaná» sin.: «esforzarse». Anar ben arreglat, guapo, amb una imatge cuidada.

Pos sí chica, ves por la cereta no t'arreplegue un coche que te veo azacaná y t'aturrullas tú solica, al sainet *Una charraeta* de Santiago Aparicio Belda.

110. IRSE DE CANDANGUEO. loc verb. Eng. Anar-se'n de festa, anar-se'n passar una estona divertida. En castellà existeix el mot «candango» però té un altre significat diferent. En català existeix la forma no normativa «candonguer -a» [kandongér] adj. referit a una persona despreocupada o embolicadora.

¡Descastá, trochera Así que t'has ido de candanguero con alguna como tú, os habéis recorrido to el lugar, a la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

111. IRSE CON LAS OREJAS ACACHÁS loc. verb. cast. Cedir amb humilitat en una disputa o rèplica. || També pot signifi-

car anar-se'n amb por o tristesa per no haver aconseguit allò que desitja. Té el seu origen al comportament dels gossos quan baixen les orelles de manera submissa perquè se sent culpable, espantat o avergonyit.

Asina que, viendo cómo nos vía salido el guisau, s'en vamos ir pa casa con las orejas acachás. Al sainet *Las mujeres*.

L

112. LA ZUECA Y EL ZURO EN NA SE PARECEN refr. Arag. Referit a dues persones o dues coses que no tenen res a veure l'una amb l'altra. Fonèticament tenen semblances però pel que fa a la utilitat no tenen res a veure.

113. LA FAENA DEL MATALAFER, FER Y DESFER dita valenciana. Fa referència a una tasca inútil i repetitiva, basada a fer i desfer tal com el matalafer, persona encarregada de fabricar matalassos.

Pos tú vas partiendo, y lo tiras tó drento el pozal éste, cáscaras y mollas. Cuando ya lo tengas lleno, paras y t'entretienes tú en separar, a un lao y a otro, sin equivocarse, que cuando uno se torba, van las mollas y las corfas cruzás, y entonces tenemos la faena del matalafer, fer y desfer. Al monòleg *Conversaciones en la porchá* de D. Joaquín Aparicio Ballester.

114. LEÑE ['le ne] interj. eufemística. cast. S'usa per a expressar enuig, sorpresa, o fins i tot retret d'una manera suau.

¡Dejarle en paz, leñe! Paece mentira, tan mirás pa unas cosas y tan deslenguás pa otras... A la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

115. LES FABES, O DONAES O FURTAES refr. val. S'utilitza per a dir que les faves són un aliment que és gratuït; ningú les paga mai, o te les donen, o te les emportes perquè les has furtat.

Pos se pide otra sartená, asina se concuadran las raciones. Mi padre dice que: «les fabes, o donaes ofurtaes». Al monòleg *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.

116. LLEGAR A LA SUELA DE LA ESPARDEÑA (no) loc. verb. cast i cat. Arribar, bastar, ésser suficient per a una altra

persona. Indica superioritat respecte a una altra persona amb menys qualitats.

117. LLOVER A CAPAZOS ploure molt. Sin.: *Llover a cántaros* (cast.), *ploure a bots i barrals* (cat.). Significat metafòric per indicar que cau gran quantitat d'aigua de pluja.

118. LO QUE NO PUEDAS SABER HOY PAGANDO, T'ENTERARÁS MAÑANA DE VAES refr. Indica que allò que avui no pugues saber, més tard t'arribarà i t'assabentaràs. També pot utilitzar-se en sentit metafòric per dir que allò que avui no pots aconseguir, en el futur arribarà sense esperar-lo.

Siento q'hayas tenido q'enterarte hoy, después de tanto tiempo, «lo que no puedas saber hoy pagando, mañana t'enterarás de vaes».
Dins *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

M

119. M'ESTÁS HACIENDO COMULGAR CON RUEDAS DE MOLINO. expr. cast. Dit d'algú que tracta que un altre faça coses impossibles o molt difícils sense tindre en compte les complicacions que poden tindre.

M'estás haciendo comulgar con ruedas de molino chiquet al monòleg *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.

120. MAMPRENDER LA PAELLA POR ONDE QUEMA loc. verb. Arriscar-se, agafar els problemes o situacions complicades pel costat més arriscat.

Collons, Julieta. No mamprendas la paella por onde quema. A ver, ¿qué tiene mi mujer? Al sàinet *Y el del Olliii!* de Ma Amparo Garrigós.

121. MÁS CONTENTO QUE UN CHULAR loc. verb. Eng. Expressa felicitat o gran alegria, estar molt content, feliç o animat. Vocabulari de Gulsoy p. 167 *chular v. intr. más contento que un chular loc. adj. y adv. Muy contento* (Eng). *chiular y chular en Murcia* (GSoriano), *chular en Orihuela* (Guillén). Expressió enguerina treça de l'oralitat que arreplega Gulsoy al seu vocabulari.

122. **MÁS CUARTOS QUE PESA** (tiene) dita per expressar que algú té molts diners. Hipèrbole referida a algú que té més diners que quilos pesa.
*No te digo. Este granuja tiene más cuartos que pesa. Con lo que le da Crisantes de manchar; llevando mesas en entierros; con el oli, y alguna que otra gabela..., este ahorra, este ahorra..., ¿qué digo yo, cien pesetas? ¡Lo menos cincuenta duros! Al sainet *Estampas alizonencas* de J. Ciges Aparicio.*
123. **MÁS HAMBRE QUE SANGONERETA** (tener) expr. Tindre molta fam, patir fam. Sangonereta és un personatge de la novel·la *Cañas y barro* de l'autor valencià Vicente Blasco Ibáñez que es va morir d'una fartada de botifarres en oli. Sin. tindre una fam de matxo (Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 687).
*No me mires así, no, que te conozco: ¿a que tienes hambre? Sí, ya lo sé, Manolete, hambre más que Sangonereta. Pero ves en cuenta, que ixe va reventar d'un hartajón de botifarras, no tenemos la mateixa... Al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.*
124. **MENINA ESTROZA** cas.t i cat. Dita utilitzada davant una situació desastrosa o caòtica o davant uns fets que han sigut mal executats i els resultats han sigut negatius.
*Ahora que soy vejet, y q'uno ya va'ciendo una olorisca a ciprer que pa qué, ya le puedo contar la pasá del puntal del muerto. ¡¡Menina estroza!! Al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.*
125. **MENINO TRAJÍN** cast. Dita referida a una sèrie de complicacions o situacions desavantatjoses i estressants.
*¡¡Mira, ahora las campanas!! ..., no si aquí en esta casa uno nunca cae alburrido, ¡¡menino trajín!! Dins *El puntal del muerto* Joaquín Aparicio Ballester.*
126. **MENUDA NANA** expr. Per qualificar alguna cosa per la seua grandària o importància.
*Pesaría cerca veinte kilos, ¿sabe? Mira si l'embroté que no podía llegar a l'ansa pa poder llevarla. ¡¡Menuda nana!! Al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.*

127. METERSE EN UN MELONAR loc. verb. cast. Ficar-se en embolics o problemes. És més coneguda l'expressió *meterse en un berenjenal* del castellà o *ficar-se en un vesper* en català. *Enga, chiqueta, amos a ver. ¿Te paece bien el melonar en que mEND'has metido? Sin saber na de to esto y avora, en un dir Jesús, dos que quién ser guiernos míos, u sea, cargar con tú.* Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau* na de Jaime Barberán Juan.

128. MUCHA PAJA Y POCO GRANO dita. cast. N'hi ha molta quantitat, aparença i superficialitat però poc contingut de relleu o substància de qualitat.

129. MUJER PRIVINIDA VALE POR DOS refr. Dona que té l'avantatge d'actuar amb prevenció i que, per tant, anticipa els possibles problemes i es prepara per a afrontar-los amb més facilitat.

—*Cuando yo era jovenico y ya iba a buscar a las fadrinetas, mi madre me decía siempre: «Cerilet, no seas faba, que mujer privinida, vale por dos». Y yo pensaba: «Pos tiene razón esta mujer, porque poniendo lo mirmo, se saca el doble»* Al sainet *Las mujeres*.

130. MULA DESBOCÁ expr. Que no obeeix el fre, la brida (DCVB) Cavall desbocat. Semblar una mula desbocá: actuar amb nerviosisme, intranquil·litat o descontrol. *¿Pero ande vas a parar, Pepica? Que paece una mula desbocá al sainet Los Pastorettes d'Engra* d'autor anònim (1949).

131. MUTIS Y CALLOSA dita. En silenci absolut, no dir res, quedar mut. *Mut i callosa* en català. *¡Ya está bien! ¡Mut y callosa...!* al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau* na.

—¿To ixo se va usté a gastar?

—Tú, aquí, mutis y callosa

—¿Yo tampoco puedo hablar?

—Trai los cuarenta reales y pués encomenciari.

Al sainet *La cazuela de arroz al horno*, incorporat a *La fiesta de Santa Cruz*.

132. NI QUE FUERAMOS MÁS TONTOS QUE PICHOTA
cast. *Ser más tonto que Pichote*. Expr. ser ingenu, tindre poca intel·ligència.
Ni que fuéramos más tontos que Pichota – por ser de pueblo– al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.
133. NO CAGAR BOÑIGOS PORQUE NO S'ESTILA expr. malson.
¡Inorante, qu'eres un inorante! [...] Y a ver si atendemos más al evangelio, que no cagas boñigos porque no s'estila. Al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.
134. NO CREAS QUE EL DIABLO NO TIÉ TRAZAS refr. No s'ha de creure que el dimoni (el mal, l'engany, la malícia) no sap dissimular-se o disfressar-se, les persones que semblen bones poden no ser-ho. Vol dir que el mal pot vindre disfressat de bé i que, per tant, no s'ha de ser ingenu per confiar en les aparences.
Tendré q'amarar el cestón también, porque si voy a'visar y me sospesan los kilos (de pebrazos), son capaces de denunciarme. No creas q'el diablo no tié trazas, al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.
135. NO GUIPAR NI UNA loc. verb. sin.: no pillar ni una. Se sol dir quan a una persona li falla el sentit de l'oïda o de la vista i que, per tant, o no veu o no sent res.
¿Qué dices...? ¡Che, no guipo ni una...! Al sainet *Una misacantá* de Jaime Barberán Juan.
136. NO HER UN BROT expr. cat. No fer res. Sin.: fer el mandra, gandulejar, no fer-ne ni brot, no pegar brot, fer el gos.
En fin, hoy es tu santo y es día de no her un brot. A mí no sé qué me pasa al acercarse la sanmiguelá, que pierdo las ganas de her na. Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.
137. NO ME S'ARRUGA EL MELIC expr. cat. Tindre molt de valor, no tindre por. DNV: arrugar-se el melic (a algú) loc. verb. Acovardir-se davant d'alguna cosa, especialment d'una faena.

Y como tengo franqueza con tú y con tu mujer ¿sabes? no me s'arruga el melic de venirte a incomodar, al sainet La fiesta de Santa Cruz de Juan Bautista Sanchis.

138. NO NI NA Expr. sembla que ve de l'andalús i s'ha estés fins a ser d'ús comú. Dona valor emfàtic a la negació quan es vol contradir a un altre parlant.

– Menos mal que esas cosas d'antes ya no pasan avora...

– ¿Qué no? ¡No ni na...!

Al sainet *La Enramá* de José Antonio Palop Ibáñez.

139. NUNCA LLUEVE A GUSTO DE TOS refr. cast. Remet a la insatisfacció de les persones, sempre hi ha algú que no està conforme perquè no es pot aconseguir a tothom alhora, allò que agrada a uns, desagrada a uns altres.

Déjalo estar, mante, que nunca llueve a gusto de tos al sainet El Traile de los botonetes de M.ª Amparo Garrigós.

O

140. OFERGARSE EN UN VASO D'AGUA loc. verb. cast. i cat. Acovardir-se, per dificultats aparents o que no tenen importància, o bé no saber sortir-se'n. Cat: ofegar-se en un got d'aigua, sin.: ofegar-se en dos dits d'aigua, o ofegar-se en poca aigua.

P

141. PANAERO CAPAOR, NI EN ENGRA NI EN AYACOR Refrany que expressa la importància de la quantitat de farina que s'ha de posar per fer el pa, i que, per tant, el forner ha de ser just amb les quantitats.

¿Del peso? ¡Eso sí que no! El peso es sagrau. Panaero capaor, ni en Engra ni en Ayacor... El peso es sagrau. El quilo, qué tiene ¿ochocientos gramos? Pos ni un gramo más, ni un gramo menos. Lo justo es lo honrau y lo formal. Al sainet *El viaje de Madrid* de José Ciges Pérez.

142. PASARSE ALGO DE CASTAÑO OSCURO expr. cast. Sobrepassar-se alguna cosa o alguna persona d'uns límits establits o tolerables.

Brr... Brr... (Suena un clarinete a lo lejos tocando las Danzas.) ¡Repiña! Quin infierno. Ahora, el pitet. Si no apreta más... (Se vuelve del otro costado.) Brr... Brr... ¡Aimaría! Esto ya pasa de castaño oscuro. ¿Pa qué estará el polisero? ¿Qué se podrá escansar? Al sainet Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na de Jaime Barberán Juan.

143. PATÁ PATÚ (agarrarme un) expr. Eng. Agafar un desmai. Expressió que remet al fet d'experimentar una emoció forta davant una situació de sorpresa, estrés o enuig. Figuradament expressa una reacció emocional molt forta, generalment exagerada a propòsit per fer riure o remarcar com és d'intens el que s'està vivint. *Patatús* en català i també existeix en castellà. *Yo me magino a mi mujer, asentá, con la pata en alto y el espolsaor de papeletes en la mano ¡y m'agarra un patá patú!* al sainet *Las Mujeres*.
144. PEGAR UNA ALFARRASÁ loc. verb. Eng. Pegar un colp a un objecte o amb un moviment sobtat. *Pegar una alfarrasá al perol de las habas* al text *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.
145. PILLAR UNA TURCA loc. verb. Cat. [túrka] Embriaguesa, estar alcoholitzat.
- Y ixo de somellero [...] ¿se pue saber qué es?
  - Cataor de vinos
  - ¡Qué manera d'amargarnos la vida con estas palabricas tan yeyés!
  - Pos con la dichosa cataeta, ¡menudas turcas pillará!
- Al sainet *El Traile de los botonetes* de M.ª Amparo Garrigós.
146. PLANTAR UN CANET [plan 'tar un̩ ka 'ne t]. loc. verb. Eng. Establir una conversa normalment al mig del carrer amb persones que et trobes inesperadament.
- Por ejemplo, que quieren decir tener un canet? [...]
  - pos si es bien facilico...! Tener un canet es lo que usted y yo tenemos ahora
  - Yo no tengo nada, señora...
  - Sí señor, usted tié ahora mismo un canet con mí.
  - ¿Se refiere a tener una conversación?
  - Pos si señor, usted la endevinau.

Diàleg entre Paca, una dona enguerina, i Tostoy, personatge que fa referència a Gulsoy, al sàinet *La Enramá* de José Antonio Palop Ibáñez.

147. PLORAR COMO UNA MALENA *loc. verb. cast i cat. -val.* Plorar amb moltes llàgrimes, plorar molt, de manera exagerada o sense parar. Vocabulari de Gulsoy p. 303: *plorar como una Malena loc. verb. Llorar con mucha aflicción (Eng). Cf. val. Malena, forma popular del nombre Magdalena. Sin. plorar com un mardà (Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 962).*

De cualquier calamidad s'acongoja y agarra un batistat que plora como una Malena, al sàinet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.

148. PONERSE COMO MOSTOS Expr. Posar-se les botes, menjar molt.

S'han puesto como mostos, al sàinet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.

149. PONER TIESAS LAS OREJAS *loc. verb. Cast.* Estar alerta, escoltar, prestar atenció, atendre una conversa o soroll.

150. POR LOS CLAVOS DEL SEÑOR Expressió de sorpresa, indignació o enuig davant una situació. Expressió que apareix als sainets *Museo de la vedriola* i *Nocturno en Zalamera*, ambdós de Ciges i Granero. *¡Por los clavos del Señor! ¡Sí que la hamos hecho buena!*

151. POR SI NO QUERÉIS CALDO, MANTES, TRES TAZAS. Expr. Quan una persona no en té prou amb alguna cosa, per ironia o contrarietat, la vida li ofereix encara més d'allò que no desitja.

152. PORTAR UNAS TRAZAS dita. Eng. Dur una vestimenta estranya, diferent o curiosa.

– *Ya estamos aquí, tío Antonio*

– *Si es que portéis unas trazas...*

– *Es que se hamos disfrazau de picaoretas de Almansa*

Al sàinet La fiesta de Santa Cruz de Juan Bautista Sanchis.

153. PUÑO TANCAU dita. Cast. Cat. Metàfora de no obrir el puny referit al fet de no soltar els diners. Persona avara, que estalvia molt.

¡Minino tío tacaño es Batiste el labraor! Ni pidiendo por favor li sacará un real [...] ¡Este es del puño tancau! Al sainet La capilla de Santa Ana.

154. Q'EL QUE NACE PA MARTILLO, DEL CIELO LE CAEN LOS CLAVOS refr. Referit al fet que tot li arriba a una persona destinada a alguna cosa en concret perquè el destí li ho facilita.

La mare que va quin esclafido!! Ahora sí que t'habrás quedao muerto matao, bonico. ¡¡Hay que joderse!! Y es «q'el que nace pa martillo, del cielo le caen los clavos». Dins *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

155. ¡QUÉ FANDANGO! Expr. Val. DNV: rebombori. Sin.: agitació, bullici o escàndol.

¿Has barrido bien la casa? Pos ahora agarra la moña y la fregas; ¿has tendido ya la ropa? Pos ves en cuenta de que no te se quemén las habichuelas; ¿has sacau la botella del butano? Pos sácala que hoy pasa el camión. Y más, y más, y más... Virgen Santa, ¡qué fandango! Al sainet Las mujeres.

156. QUIEN CON MOÑACOS SE ECHA, PISAU SE LEVANTA refr. Cast. No convé confiar en persones ineptes perquè acabes perjudicat.

157. QUIÉN NO CRÍA NO TIENE ALEGRÍA refr. L'alegria verdadera ve amb l'esforç i la dedicació. D'igual manera que criar als xiquets és molt sacrificat, la recompensa és la felicitat.

158. QUIN BAC T'HAS PEGAU [bák] caure fort. Val. DNV: Caiguda d'una persona en terra que li provoca un colp fort. *Agarra y chafa la cagerá y se cai un bac al medio la calle, justico enfrente la ermita*, al sainet *Una charraeta* de Santiago Aparicio Belda.

159. QUIN BOQUIMOLL! [bokimóʎ] Expr. Val. Bocamoll: estar fet un xafarder, dir allò que convé callar. || Dit d'una persona ingènua, innocent que és fàcil d'enganyar o de convèncer.

¡Quin boquimoll! Siempre cavando en el mismo clot. Al sàinet *Pa sàinetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.

160. QUIN BORINOT Expr. Val. Persona estúpida, sense trellat, impertinent.

¿Qu'hacen aquí este par de borinots? Al sàinet *La República Enguerina* i a la comèdia *El Asilo* ambdós de José Antonio Palop Ibáñez: *¿Qué estará haciendo este borinot de marido? Es que se me comen los nervios.*

161. QUIN ESCLAFIDO! Cat. i Cat. Quin esclafit! DNV: Expressió utilitzada quan se sent un soroll violent, fort, sec i sobtat.

¡La mare que va quin esclafido! Ahora sí que t'habrás quedao muerto matao, bonico. Al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

162. QUIN GORROMINO! Expr. Cat. DCVB: adj. Avar, escàs || Mancat de formalitat o de serietat viril; que fa coses o postures de dona.

Ay Señor, ¡quin gorromino! como tos los señoritos... ¡Y se pone un sombrero pa lucirlo en el casino! ¡Y se piensa que destaca sin un real en la buchaca! Al sàinet *La capilla de Santa Ana*.

R

163. RECARCHOFA [rekar 'tʃo fa] interj. Expressa sorpresa, enuig o frustració.

¡Recarchofa! No da pie con bola, ¡pobret! Al sàinet *Los Pastorettes d'Engra* d'autor anònim (1949).

164. REGÜEGOS [re 'ɣwe ɣos] interj. Interjecció eufemística que expressa incredulitat, sorpresa o desfici amb un to humorístic o irònic. Sin.: redéu!

¡¡Regüegos!! ¡Esto es mi roina! ¡Y qué hago yo ahora...? A la comèdia *El Asilo* de José Antonio Palop Ibáñez.

165. RECOÑO! [re 'mo ɲo] interj Manifesta sorpresa, frustració, ràbia o estrès.

¡Recoño, quin compromiso! Al sàinet *Nocturno en Zalamera* de Granero i Ciges.

166. RENCO-RANCO [ˈren̺ ko ˈran̺ ko] Caminar renco-ranco. loc. verb. caminar ràpid, sense detindre's, amb seguretat i amb un objectiu clar.
El tío pere, enforecido, arreó detrás renco-ranco gameando a cruzabarranco, al sainet Museo de la vedriola de Granero i Ciges.
167. REPIÑA [re ˈpi ɲa] Interj. Eng. Expressa estrés, contrarietat o sorpresa en sentit negatiu.
Repiña! Y yo no anterarme... Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.
168. REVENTAR COMO UNA BOTIFARRA loc. verb. Cast. i Cat. loc. verb. cast. i cat. Esclatar amb força després d'una gran quantitat de menjar. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 234 replé com la botifarra. DNV: botifarra [*col·loq.*] Persona grossa. DCVB: menjar massa. Expressió treta del sainet *El traile de los botonetes*, de M. Amparo Garrigós (2012).
169. ROMPERSE LAS TRIPAS DE GOLPE loc. verb. Pegar-se un ensurt, espantar-se, sorprendre's per alguna cosa inesperada.
Me s'han roto las tripas de golpe al sainet *El santo de la Ramona* de M. Amparo Garrigós.

S

170. SABER ANDE (LE) CAE LA CARGA (a uno). loc. verb. Saber quines són les debilitats de cadascú o quines coses poden perjudicar a cada persona.|| Tindre experiència o visió per entendre com pot afectar una situació, saber com funcionen les coses.
Pos ahí hay que tener miramiento, y saber uno ande le cae la carga... Al monòleg *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.
171. SER AGARRAU Ser un avar, persona molt estalviadora que mai no vol gastar-se els seus diners.
Con lo agarrá qu'es pa ahorrar las perras, al sainet La Enramá de José Antonio Palop Ibáñez.

172. SER COMO UNA POMETA ENCARAMELÁ loc. verb.
Estar arreglat, presentar una bona vestimenta, metàfora d'estar polit, elegant, tindre lluentor com les pomes. Gulsoy no més arreplega tindre dos pometas por galdas (Granero-Ciges, *Los avios de las danzas*, Eng., 1961, 84). Mateix significat que Martí Mestre: ésser com una poma p. 1252: tindre la cara colorada i rodona.
173. SER CONFUNSICO [kom fun 'si ko]. loc. verb. Eng. Ser una persona dubtosa, insegura.
–Es que no sé si me compensa el acudir a ixe sitio.
– Que confunsico eres salao.
Dins *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.
174. SER DE BUENA CASA loc. verb. Cast. Cat. Sin: ser de bona família. Vindre d'una família amb bons recursos econòmics.
No me va importar sabende si era u no de buena casa, me gustaba, ixo era tó al sainet *La fiesta de Santa Cruz* de Juan Bautista Sanchis.
175. SER MÁS BORDE QUE LA GRAMA loc. verb. cast. Dit d'una persona antipàtica, malintencionada, amb un caràcter asper. Diccionari de fraseologia Martí Mestre, p. 834: més bruto que una grama. loc. comp. usada per a ponderar la brutalitat. Té el seu origen en les males herbes, Gulsoy, 270: grama f. Malas hierbas (Chella). «Tengo el bancal de la Parreta ataconáu de grama». Expressió treta del sainet *El ball de Parra*, de Emilio Granero i Pepe Ciges (1949).
176. SER MÁS GANDUL QUE UNA MANTA loc. verb. Dita que refereix a una persona mandrosa, que no fa res. DNV: Malfaener, gandul. També s'usa amb la forma ésser molt manta.
El chico nos hace aquí mucha falta, porque su padre, ya sabes, es más gandul que una manta, al sainet *El ball de Parra* de Granero i Ciges.
177. SER TEMPLAU [temp'law] Val. DNV: adj. col.loq. Temperat, ben plantat, atractiu.
¡Sabes muncho! Pero mira qu'es templau Juanico... Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.

178. SER UN BURRO DE CARGA loc. verb. loc. vb. Cast. Ser una persona amb moltes responsabilitats, carregar amb molt de pes i de treball. Diccionari de fraseologia de Martí Mestre p. 262: anar carregat com burro algepser, també fet un burro de forner. DCVB «anar carregat com un burro. El sub. burro es fa servir fig. per a designar persones o coses que van carregades o fan treballs feixucs».
179. SER UN CAGARRUTET [ka ɣa ɾu 'te t] loc. verb. Eng. Ser poqueta cosa, ser una persona menuda o dèbil.
180. SER UN FLATOSÓ [fla to 'so] loc. verb. Eng. Ser una persona que es queixa de tot, que està en desacord i en contra de tot.
181. SER UN TÓ LO SE FER Y NO PUC MINCHAR Dit d'una persona que no para de fer coses i sempre està ocupada per a fer altres assumptes més bàsics.
Eso déjamelo a mí, que yo ya me lo trascoleo tó. No quieras ser un to lo se fer y no puc minchar, dins *Conversaciones en la porchá* de Joaquín Aparicio Ballester.
182. SER UNA COLIFLOR ENTRE LA POMPA DE SU FOLLAJE loc. verb. Eng. Anar carregat amb moltes vestimentes i complements de manera que no se sap on comença la persona i on acaba la disfressa.
183. SI QUIERES QUE EL CIEGO CANTE, QUE VAYA LA PAGA DELANTE refr. Cast. Si vols que una persona faci alguna cosa li has de donar la recompensa per endavant.

T

184. TENER EL CUERPO EMBERNIZAO loc. verb. Val. Ser una persona que ho conta tot. Sin: *xivato*.
Entre q'aqueu de verde tenía el cuerpo embernizao y me lo iba cascando to, y yo que soy algo preguntaoret, me va enterar de q'aqueu pobre infeliz perdido no tenía ni familia que respondiera por él. Al monòleg *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.
185. TENER GOLETA [te 'ner ɣo 'le ta] loc. verb. Eng. Tindre ganes de menjar alguna cosa en concret, tindre antull.

Me hace goleta una tortillica de pebrazos dins *El puntal del muerto* de Joaquín Aparicio Ballester.

186. TENER LA CARA MÁS DURA QUE EL PORTLAND loc. verb. Cast. Actuar amb desvergonyiment ni escrúpols especialment per obtenir algun benefici propi sense tindre en compte a la resta. Sin.: tindre més cara que esquena o tindre molt de morro. Diccionari de fraseologia Martí Mestre p. 395 tindre la cara rasa loc. v. ser un desvergonyit, un insolent.

187. TENER LA SANGRE RECREMÁ loc. verb. Eng. Enfadar-se, estar enfadat, molest o nerviós per alguna cosa. Sin.: *em bull la sang* (cat), *me hierve la sangre* (cast).

No seas mal educá, ¡malhacendera! Que siempre me recremas la sangre. Intervenció al sàinet *Los Pastoretos d'Engra i també apareix* al sàinet *La fiesta de Santa Cruz, ¡te pego una cirá si me recremas la sangre!*

188. TENER LOS PÁMPOLS ESCOLGUITAOS loc. verb. Eng. Tindre les orelles caigudes pel pas dels anys, remet a tindre molta edat.

Bueno, pos eso, q'está uno ya pa la plancha, ¿sabe?... que las primeras orejas las va cambiar hace años por estos pámpols escolguitaos... al sàinet *Nocturno en Zalamera* de Granero i Ciges.

189. TENER TRELLAT [trelát] DNV: m. Sentit comú, fona-ment, seny.

¡Lástima que tenga tan poco trellat y no asente cabeza ya de una! al sàinet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.

190. TENER UN GENIET DE MANGRANETAS AGRIAS. Expressió irònica que s'utilitza per dir que una persona té mal geni. Sin.: malhumorat, estar de mala gana, emprenyat.

191. TIRAR PUNCHÁS loc. verb. Cast. Discutir, barallar-se, enfrontar-se uns a altres, tirar-se les culpes mútuament. || Punchás sol fer referència a paraules o atacs en contra d'alguna persona.

192. TOMA CASTAÑA interj. Cast. Expressa sorpresa, celebració o impressió.

– *Si es mu fácil: ¿no has dicho qu' a los cinco minutos de ponerse a leer, s'aduerme y cuando pega la beca, se despierta, agarra el libro, se pone otra vez a leer y s'en torna a adormir y asina soce-sivamente?*

– ¡Toma castaña, gramática parda!

Al sainet *Y el del Ollii...!* de M.ª Amparo Garrigós.

193. TOTA PEDRETA FA PARED dita. Cast. i Cat. A poc a poc les coses s'aconsegueixen amb esforços menuts. Sin.: a poc a poc anirem lluny, de gota en gota s'ompli la bota.
194. TRAERSE UN ASUNTO ENTRE ZARPAS loc. verb. Cast. Tramar un assumpte de manera amagada, secreta o manipulada.
195. TRÍA TRÍA la María. Expr. Eng. loc. verb. A l'atzar. Això l'ha fet tría tría la María, sense tindre en compte les conseqüències.

U

196. UNA BASSETA D'OLI Cast. i Cat. Expressió que indica un espai o situació de calma absoluta, lliure de tensions. Com l'oli té major densitat que l'aigua, pesa més i no es mou tant, per això remet a estar en calma.

V

197. VALER TOS LOS DINEROS DEL MUNDO dita. Cast. i Cat. Meréixer molt la pena, tindre alguna cosa o persona un valor incalculable.
– Ahhh! Mira que la luz es buena cosa.
– Como que vale tos los dineros del mundo...
Al sainet *Pa sainetes Engra u aquí no ha pasau na* de Jaime Barberán Juan.
198. VERSE LAS CARAS loc. verb. Cast. Cat. Veure's les caretes. Barallar-se, afrontar-se a algú mitjançant la paraula o amb violència.

Y

199. Y UNA HIGA PA TÚ. Expr. euf. Mostra menyspreu o burla cap a una persona, per exemple, quan algú vol una cosa i no li la vols donar.

(*Levantando el dedo índice*) ¡Y una higa pa los dos! al sainet *El Santo de la Ramona* de M.ª Amparo Garrigós.

93

Z

200. ZABUCARSE [θa βu 'kar se] loc. verb. cast. DRAE: *zambucar, ocultar, disimular, esconderse*.

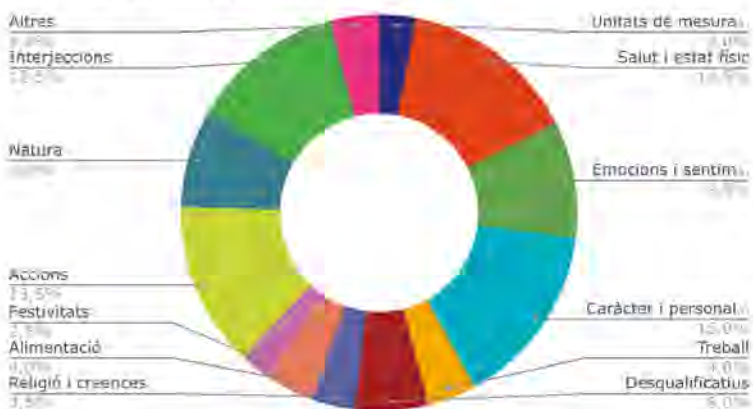
Teníais qu'haber visto al enfeliz, que si viera habido un ujerico en una caíra corcá, ¿se zabuca dentro! Al sainet *Las mujeres*.

També apareix «irme al río a zabucarme como una granota» al Romanzero enguerino de Pepe Ciges.

En conclusió, les unitats fraseològiques identificades a partir dels sainets són una mostra dialectològica de la parla enguerina i de com aquesta està formada pel castellà i pel català. Totes aquestes expressions poden funcionar com una aproximació a la parla enguerina, però també als costums locals i formes de percebre la realitat del moment que es van escriure. Així, no només reflecteix una qualitat lingüística i també literària, sinó que també proporcionen informació històrica i popular de la que aprendre i emmirallar-se amb el pas dels segles. En aquesta línia, també es pretén reivindicar, en primer lloc, l'escriptura com a forma de deixar constància del passat tal i com ho fa una fotografia antiga i, en segon lloc, la lectura que permet conèixer tota una sèrie de personatges, esdeveniments històrics i històries quotidianes que avui dia sembla que cauen en l'oblit per gran part de la població enguerina.

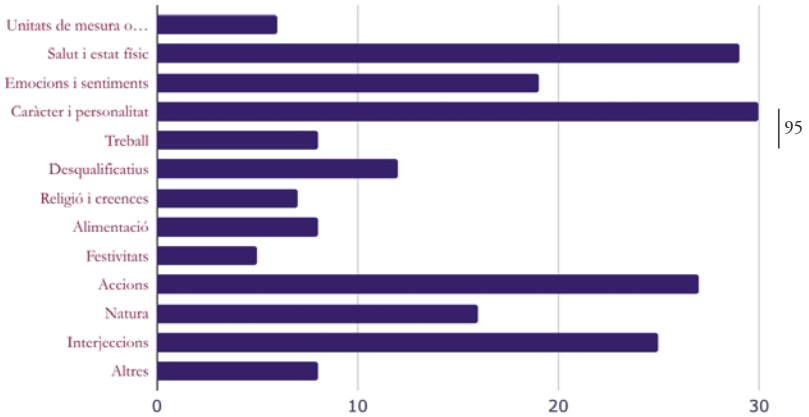
D'una altra banda, pel que fa a la temàtica, la major part de les expressions giren en torn el caràcter humà i la personalitat junt amb l'estat físic i la salut, tema que sol preocupar més a les persones. També apareixen nombroses interjeccions, altres expressions vinculades a tasques quotidianes, a les accions del dia a dia i d'altres relacionades a les emocions i els sentiments. Aquestes temàtiques envolten situacions arrelades a la vida domèstica, familiar i popular d'una manera propera i natural. Aquesta classificació per temes es pot veure millor a partir dels gràfics 1 i 2:

Resultats d'anàlisi temàtica

Gràfic 1: classificació temàtica de les Unitats Fraseològiques.

Resultats d'anàlisi temàtica

Gràfic 2: classificació temàtica de les Unitats Fraseològiques.

Per completar els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi de les fonts escrites i del consecutiu diccionari, s'ha entrevistat a una persona de 76 anys natural d'Énguera amb l'objectiu de valorar fins a quin punt són expressions conegudes en la parla viva— siga perquè les utilitze o les haja utilitzat o perquè les ha sentit a altres veïns—, o si, per contra, no es coneixen tantes i aquestes perviuen sobretot als sainets, a les fonts literàries escrites i no tant en l'oralitat.

Se n'han seleccionat de manera aleatòria cinquanta de dos-centes unitats en total i, l'anàlisi assolida ha esdevingut que el subjecte coneix al voltant de quaranta expressions de les cinquanta preguntades, és a dir, la gran majoria. Aquest fet fa pensar que la fraseologia enguerina reflectida en els sainets no és una invenció literària que després passa a l'oralitat sinó que prové directament de la parla popular, és a dir la fraseologia emprada als sainets és anterior a la literatura i que, és més tard quan la parla es trasllada als textos i no a l'inrevés.

Aquesta és la conclusió que sembla més encertada de manera que es reforça la idea que la literatura popular, en aquest cas el sainet, actua com a testimoni fidel de la llengua viva.

IX. Conclusions

Aquesta investigació ha permés realitzar una aproximació a la riquesa de la fraseologia enguerina mitjançant l'anàlisi dels sainets locals, posant en relleu l'expressivitat i la creativitat del llenguatge col·loquial. El treball ha contribuït, d'una banda, a destacar la importància de la fraseologia catalana com a part fonamental de l'estudi i a la comprensió de les varietats dialectals, i de l'altra, a recollir i descriure un conjunt significatiu d'expressions fraseològiques pròpies i identitàries d'Énguera que formen el diccionari. Alhora, és clar que no totes les expressions són úniques d'aquesta localitat, sinó que són formes compartides amb el català, amb el castellà o una barreja dels dos en una mateixa unitat, la qual cosa té molt pes filològic, o també com ocorre en altres casos, els fraseologismes han patit una alteració o mutació fruit de la barreja de les llengües. Per tant, aquestes formes mesclades són les que més informació dialectològica ofereixen i que han resultat més interessants i curioses per conèixer més a fons la parla enguerina.

Conjuntament, els sainets han sigut peces clau per a la composició d'aquest treball. Són textos que funcionen com a manifestacions de la cultura popular i no només han esdevingut la font directa d'on traure les expressions, sinó que han sigut un descobriment personal de tota una tradició sainetista enguerina, una mena de ventall a través del qual tindre el privilegi de visitar el passat, uns escenaris antics dins les cases o unes converses als carrers del poble que tant han canviat fins a l'actualitat. Així, els sainets han esdevingut una font valuosa per a la documentació de formes lingüístiques genuïnes, espontànies i que han estat desateses pels estudis de la parla enguerina i pels estudis filològics en trets generals.

Així, aquest treball pretén reivindicar el valor científic i patrimonial de la llengua en l'àmbit d'ús col·loquial i les unitats fraseològiques que s'hi donen. En aquest punt, resulta necessari manifestar la preservació i l'estudi tant de la literatura popular, més enllà de la valenciana, com dels parlars locals i, dins d'aques-

tos, les unitats fraseològiques que permeten una aproximació a la col·lectivitat i al patrimoni immaterial.

98 | En definitiva, la recerca de la fraseologia a partir de la literatura que s'ha dut a terme evidencia que l'anàlisi de la fraseologia local enriqueix el coneixement lingüístic i contribueix a reforçar —o a recordar— la identitat cultural i lingüística d'una zona. Així, es confirma la necessitat de continuar impulsant estudis filològics d'aquest tipus per oferir una visió del nostre patrimoni lingüístic i, també, es posa de manifest la importància de conèixer el mateix poble amb el qual es manté un imaginari en comú que mai no s'hauria d'oblidar. És per això que la lectura dels sainets aconsegueix apropar-te a unes arrels encara que passen els anys, perquè sempre s'acaba establint nexes en comú amb els quals identificar-se i connectar amb el poble. En aquest sentit, la literatura local ha de continuar arribant al poble tal com es produïa originalment: feta per i per al poble. Ara, segles després, ha de continuar arribant al poble, sobretot a les noves generacions que han de conèixer la producció literària juntament amb la parla pròpia encara que siga amb la mínima profunditat.

Sense dubte, i en termes estellesians, el poble ha de conèixer la paraula *viva* enfront del *silenci estricte* perquè només així la veu serà col·lectiva. Cal recordar i recuperar la frase feta d'origen humil i d'indubtable força per a la vida actual, perquè els pobles es reconeixen mitjançant la paraula i perquè només allò que es pronuncia existeix, sobreviu el pas del temps i pot vèncer l'oblit.

Referències bibliogràfiques

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006): *Diccionari Normatiu Valencià* (DNV), València: AVL. Recuperat de: <http://www.avl.gva.es/lexicval/> [Última data de consulta: 17 de maig de 2025]
- ALCOVER, Antoni M., MOLL, Francesc de B. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), Palma: Editorial Moll. Recuperat de <https://dcvb.iec.cat/> [Última data de consulta: 18 de maig de 2025].
- AA. VV. (2024): *El parlar viu. Paisaje sonoro de la Canal de Navarra*. Cuadernos comarcales 2. Instituto de Estudios Territoriales el Caroig. Enguera.
- BAUTISTA SANCHIS, Juan (2017). *La fiesta de Santa Cruz. Costumbres enguerinas. Sainete Cómico en un acto*. Ayuntamiento de Enguera.
- CALATAYUD, J. V., & LUNA, X. (1995). Fonts per a l'estudi de la fraseologia catalana. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, (18), 221-231. Recuperat de: <https://doi.org/10.7203/caplletra.18.7392> [Última data de consulta: 25 de març de 2025]
- CASANOVA, E., & APARICIO GUADAS, P. (2014). *Camins, terres i paraules. II Jornades sobre els altres parlars valencians* Denes Editorial i Institut d'Estudis Territorials el Caroig. Enguera.
- CASANOVA, E., GARCÍA, V. (2012) *La parla enguerina i la Canal de Navarrés en l'ALPI*. Recuperat de: <http://hdl.handle.net/10637/7077>. [Última data de consulta: 17 de març de 2025]
- CONCA, M., & GUIA, J. (2014). *La fraseologia: principis, mètode i aplicacions*. Bromera.
- COROMINES, J., & PASCUAL, J. A. (2012). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* 3.ª ed. Gredos.
- CORPAS PASTOR, G. (2003). Diez años de investigaciones en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos (1st ed.). Iberoamericana. <https://doi.org/>

org/10.31819/9783865278517 [Última data de consulta: 25 de març de 2025]

GARCÍA-PAGE SÁNCHEZ, M. (2008). *Introducción a la fraseología española. Estudio de las locuciones*. Barcelona: Anthropos.

100 | GULSOY, J. (1970). L'Origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés. *Estudis Romànics*, 12, 317-338. Recuperat de <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000154/00000074.pdf> [Última data de consulta: 8 de març de 2025]

GULSOY, J. [AMB LA COL·LABORACIÓ DE JAIME BARBERÁN JUAN I VICENT F. GARCÍA PERALES] (2024). *Els parlar d'Énguera, Anna, Xella, Bolbait, Navarrés, Quesa i Bicorp. El vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés*. Acadèmia Valenciana de la Llengua. València.

GULSOY, J., GARCÍA PERALES, V. F. (2023). *Antología de la literatura enguerina. Anexo del vocabulario de Enguera y de la Canal de Navarrés*. Instituto de Estudios Territoriales el Caroig y Ayuntamiento de Enguera.

ENGUERA. AYUNTAMIENTO, ed. (1994). *Aproximación a la historia de Enguera*. Ayuntamiento de Enguera.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC2), Barcelona: IEC Recuperat de: <https://dlc.iec.cat/> [Última data de consulta: 18 de maig de 2025].

MARTÍ MESTRE, J. (2017). *Diccionari de fraseologia*. Publicacions de la Universitat de València-Institució Alfons el Magnànim-CVEI. València

MORELL MONTADO, C. «El sàinet a Catalunya i a les Illes Balears». *L'Aiguadolç*, 1994, núm. 19, p. 13-30, recuperat de <https://raco.cat/index.php/Aiguadolc/article/view/65198> [Última data de consulta: 31 de març de 2025]

OPTIMOT. CONSULTES LINGÜÍSTIQUES. GENERALITAT DE CATALUNYA. Recuperat de <https://aplicacions.llengua.gencat.cat/> [Última data de consulta: 19 de maig de 2025]

PAREMIOLOGIA CATALANA COMPARADA DIGITAL. Recuperat de https://pccd.dites.cat/p/Cada_olleta_t%C3%A9_la_seva_tapadoreta [Última data de consulta: 17 de maig de 2025]

PONCE PALOP, J. L. (2014). *Assaig sobre la Filologia Chellina. La parla de Chella*, Ajuntament de Chella, Chella, 2014

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *DICCIONARIO DE LA LENGUA ESPAÑOLA*, 23.ª ed., Recuperat de: <https://dle.rae.es> [Última data de consulta: 18 de maig de 2025]

SANCHIS GUARNER, M. (1966). *Noticia del dialecto de Énguera y la Canal de Navarrés (Prov. de Valencia)*. Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación Provincial de Valencia.

SANCHO CREMADES, P. (1999). *Introducció a la fraseologia: aplicació al valencià col·loquial*. Denes Editorial.

SIMÓN, MARTÍNEZ, M. (2013). *Crónica de Enguera*. Sociedad cultural Amigos de Enguera.

SUCÍAS, APARICIO, P. (1994). *Enguera y los pueblos de su comarca*. Tomo I. Amigos de Enguera.

Annex

Comèdia *El Asilo* (dibuix que encapçala el llibret) signat per José Antonio Palop Ibáñez, 1998. 103

papeles el Caroig • mínima

1. Paisatges i patrimoni cultural
2. Pobreza y emigración.
La población en Enguera 1857-2022
3. Aproximació a la fraseologia enguerina.
Una anàlisi a partir dels sainets locals

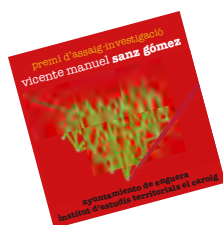

ISBN 978-84-125091-1-3

9 788412 509113

ietec

*instituto de estudios
territoriales el caroig*

AYUNTAMIENTO DE ENGUERA

**PAPER
PLEGAT**
INDUSTRIA GRÁFICA-IMPRESA